

KASZÁS VEROIKA – SIK ENDRE – TÓTH JUDIT – KISS LÁSZLÓ*

Kétféle kép: a keletnémet és az erdélyi menekültek narratívái az állami sajtóban (1987–1989)

Two Images: Press Narratives of East German and Romanian Refugees (1987–1989)

ABSTRACT: The article explores the parallels and divergences in the press representations and refugee-narratives of the Transylvanian and East German refugee crises in Hungary between 1987 and 1989, drawing on the coverage found in the period's official daily newspapers and in its most influential samizdat publication. While the Hungarian press framed the Romanian refugee crisis in ways that suggested social and moral involvement, the case of East German refugees appeared through a more detached, institutional, and ostensibly objective discourse.

KEYWORDS: Transylvanian refugees; East German refugees; state socialism; border opening; press analysis

Bevezetés

Ebben a tanulmányban az erdélyi, illetve a keletnémet menekültügy sajtóbeli megjelenítésének, menekülttörténeti narratívájának párhuzamosságait és eltéréseit elemezzük az 1987–89-es időszak hivatalos napilapjainak, valamint a korszak legmeghatározóbb samizdat lapjának írásai tükrében, kvalitatív és kvantitatív módszerekkel.

* Kaszás Veronika történész, nemzetközi kapcsolatok szakértő, Masaryk Institute and Archives of the Czech Academy of Sciences, e-mail: kaszas@mua.cas.cz; ORCID: 0009-0002-8982-8746; Sik Endre szociológus, az MTA doktora, az ELTE TáTK professor emeritusa, az ELTE TK SZI külső munkatársa. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4166-1852>; Tóth Judit jogász, SZTE AJTK Közjogi Intézet, e-mail: skula@juris.u-szeged.hu; ORCID:0000-0001-5236-0436; ORCID: 0000-0002-1938-8864; Kiss László szociológus, társadalomtörténész, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Számítógépes Társadalomtudomány Kutatócsoport, e-mail: kiss.laszlo@tk.elte.hu.

A Romániából Magyarországra érkező (túlnyomórészt magyar, kisebb részben román és német nemzetiségű) menekültek száma 1987-től egyre meredekebben növekedett: 1988-ban 13 000, míg 1989-ben már 20 000 fő körül lehetett.¹ A kisebbségek elnyomása, az erdélyi falvak tömeges lerombolásának tervei, a terror és a szegénység együtt és külön-külön indított útnak egyre többeket ebben az időszakban névházasságok, áttelepülési kérelmek révén és más csatornákon, majd jöttek a zöldhatáron is növekvő számban. Így a kérdést sokáig tabuként kezelő pártvezetés kénytelen volt felvállalni az ideérkezők helyzetének rendezését.

A keletnémet menekültek története ezzel ellentétben egy jóval szűkebb időintervallumban csúcsonyosodott ki. 1989 nyarán egyre nagyobb számban keresték fel NDK-állampolgárok a budapesti NSZK-követséget, hogy segítséget kérjenek a nyugatnémet államba történő áttelepülésükhöz. A követségre bemenekülő, majd a környező parkokban, utcákon várakozók száma ezekben a hetekben látványosan megugrott. A látszólag turistaként érkezők, családtagok várták, hogy kedvező döntés szülessen sorsukról. Az NDK négy évtizedes történetének végén, 1988–89-ben az NDK-állampolgárok nemcsak Magyarországon keresztül távoztak országukból, hanem menedéket kerestek a Német Szövetségi Köztársaság prágai, varsói nagykövetségén, kelet-berlini állandó képviselőjénél, az ottani dán és amerikai nagykövetségen is. A német megoldás került a feltűnést, de Magyarországon, illetve Budapesten – az erdélyi menekültek ügyéhez hasonlóan – annak diszkrét kezelése már nem volt lehetséges.

Sajtótörténeti kontextus

A sajtóban megjelent cikkek elemzése nem nélkülözheti a korabeli sajtó általános működési kereteinek rövid és leegyszerűsítő felvázolását. 1988 tavaszán a sajtószabadság azt jelentette, hogy mindenkinek joga van a sajtó útján megismerni mások nézeteit, hogy tájékozódjon szűkebb környezetét, hazáját, a világot érintő kérdésekben, valamint közölni nézeteit, ha azok nem sértik a Népköztársaság alkotmányos berendezkedését.² Ezek a keretek a bel- és külföldi sajtótevékenységre

¹ Tóth Pál Péter: Népeességmozgások Magyarországon a XIX. és XX. században. In: Lukács Éva – Király Miklós (szerk.): *Migráció és Európai Unió*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 19–42. 38.

² Például az egypártrendszer, az állami tulajdon hegemoniáját, Varsói Szerződéshez tartozást és a Szovjetunió vezető szerepét, „nemzetközi érdekeit, az állampolgárok és a jogi személyek jogait, törvényes érdekeit és a közérkölcset, továbbá az emberi jogokat, valamint e szabadság nem szolgálhatja az emberiség ellen elkövetett bűncselekmények igazolását, a háborús uszítást, a más népek elleni gyűlölet felkeltését, a sovinizmust, a nemzetiségi, a faji, a felekezeti és a nemek közötti hátrányos megkülönböztetést”, miként nem valósíthat meg titoksértést és burkolt reklámtevékenységet sem. 1986. évi II. törvény a sajtóról, amelyet számtalanszor módosítottak életbe lépése óta, 1987-ben és 1988-ban is, majd azt követően is (lásd 1-6.§)

(diplomáciai képviselőkre, nemzetközi szervezetekre) egyaránt vonatkoztak, kivéve a nemzetközi szerződésben foglaltakat vagy viszonyosságot, például a hasonló baráti országok sajtókorlátozását követve. Akkor nem létezett előírás a közérdekű adatok közzétételére, bár a sajtótörvényben szerepelt, hogy hiteles, pontos és gyors tájékoztatást kell adni

„az állami szervek, a gazdálkodó szervezetek, a társadalmi szervezetek és az egyesületek politikai, gazdasági, tudományos és kulturális életéről, a nemzetközi élet eseményeiről, más országok és népek életéről, ezzel elősegítve a társadalmi jelenségek közötti összefüggések megértését, mozgósítva a társadalmi cselekvésre”.³

A tájékoztatás általános kötelezettség volt, a valóságnak megfelelő információkkal ellátást mindenkinek elő kellett segítenie. A felvilágosítást adó személyt, a közérdekű bejelentést, illetőleg javaslatot tevőt a vonatkozó jogszabályok szerint meghatározott védelem illette meg. Végül kiemelhető, hogy a sajtó – az érdekeltek hozzájárulása nélkül is – tájékoztatást adhatott az állami szervek, a gazdálkodó szervezetek, a társadalmi szervezetek és az egyesületek, valamint ezek bizottságai nyilvános üléséről, továbbá a bíróságok nyilvános tárgyalásairól, és az érintett szerv kérelmére, a közérdekű kérdésre vonatkozó választ, tartalmi változtatás nélkül köteles volt nyilvánosságra hozni.⁴

A tájékoztatás alapját jelentő információ áramlása oly mértékben volt szabad, amennyire pontos, hiteles az összefüggéseket feltáró sajtó lehetett. A szervezeti keretekhez tartozott, hogy rádió- és televízióműsört készíteni és nyilvánosságra hozni más szervezet (a Magyar Rádió, Televízió kivül, például helyi vagy regionális jelleggel) csak a művelődési miniszter és a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala rendeletében szereplő módon és (időszaki) lapengedéllyel lehetett, míg a hírek, fotók készítése, a hírszolgáltatás csak a Magyar Távirati Iroda monopóliumával történhetett országosan, sőt külföldön és külföldre.⁵

Másfelől, a párt központi vezetése, régóta tisztában volt azzal, hogy a közvéleményt a sajtó egyre kevésbé befolyásolja. Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda osztálya által irányított Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) rendszeresen mérte, majd az illetékes párt- és állami vezetőkkel megismertette az egyes lakossági csoportok, régiók véleményét. A TK 1985-től önálló lett, de működése felett a Tájékoztatási Hivatal látta el a felügyeletet. A Kádár-rendszer alkonyán már évek óta a rendszerrel való elégedetlenség rohamos növekedését mutatták a közvélemény-kutatások, és az 1987 júniusában hivatalba lépett Grószkormány, majd őszre az MSZMP Központi Bizottság napirendjére tűzte a párt

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ 1986. évi II. törvény 9-10.§, 18.§, 21.§ (3) bekezdés

ideológiájának felülvizsgálatát. A tájékoztatás reformja is ennek részévé akart válni, a TK vezetője, Szecskő Tamás szerint

„[A] közvélemény-kutatási eredmények nyilvánossága a társadalmi nyilvánosság próbája. [...] az intézményesülő közvélemény-kutatások eredményeit olyan közismertté kell tennünk, mint – mondjuk a meteorológiai jelentéseket.”⁶

1987 első negyedében, kvázi civil kezdeményezésként készült egy tanulmány a magyarországi tömegkommunikáció akkori rendszerének jellemzőiről és állapotáról: „*Javaslat a nyilvánosság reformjára. Készült a Hazafias Népfront Társadalompolitikai Tanácsa felkérésére.*” 22 szerző munkája volt ez, 12 újságíró és 10 társadalomkutatóé, egyetemi oktatóé. Ez összegezte, hogy a megreformált nyilvánosságban rövidtávon mik a legfontosabb teendők. Például javasolta, hogy a lakosság kapjon érdemi, nyilvános tájékoztatást a vezető párt-, állami és társadalmi szervek üléseiről, a megújulást szolgáló reformelképzelésekről, valamint a közvélemény-kutatások eredményeiről. Sürgette, hogy a lapkiadásban szerezenek érvényt az 1986-ban elfogadott sajtótörvény azon rendelkezéseinek, miszerint a lapalapítók határozzák meg a lap jellegét, irányvonalát, döntsenek a szerkesztőség vezetőjének személyéről, szűnjenek meg a sajtóirányításban meghonosodott, mindenekelőtt az MSZMP központi és megyei apparátusa által gyakorolt, a napi ügyeket érintő informális beavatkozások a lapok, a rádió és a televízió szerkesztőségeinek munkájába. Kezdeményezte, hogy a pártirányítás – a párt saját orgánumait leszámítva – csak közvetett módon, az egyes médiumoknál dolgozó párttagok tevékenysége révén érvényesüljön.⁷ Bár a Javaslatot nem publikálták, bizonyos mértékben beigazolódtott a jóslat, hogy „*a tömegtájékoztatás reformja az egész társadalmi kibontakozás egyik katalizátora lehet*”⁸ – azaz minél több a nyilvánosság, annál jelentősebb a rendszerváltozás. A végjátékban, 1988-ban a Tömegkommunikációs Kutatóközpont átalakult Magyar Közvéleménykutató Intézeté, és a rendszerváltáskor, az állampárt bukása után, pártállami céggént folytatta versenyképtelen működését, közben felügyeletét az államminiszterre bízták, majd 1988–1990-ben a Miniszterelnöki Hivatal államtitkárára.

Ezek alapján a két meneküléstörténet sajtóbeli megjelenítésének hasonlóságai és különbségei nagyrészt a jogi- és pártirányítási keretek figyelembevételével, kisebb részben apró betűinek, kivételeinek és a cenzúra megkerülésének a feltárással történhetett, amikor nem kobozták el a lapot, nem indult szabálysértési eljárás, vagy azt is vállalva terjesztették mégis az alternatív híreket/véleményeket.

⁶ Révész Sándor: A Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) és a rendszer. *JEL-KÉP*, 2020/3. 3–10.

⁷ Gálik Mihály: Ütemkésésben. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a nyilvánosság reformja az 1980-as évek végén. *JEL-KÉP*, 2020/3. 35–44.

⁸ Ágh Attila: Tézisek a tömegtájékoztatás reformjához. *JEL-KÉP*, 1988/2. 17–27. 17.

Hipotézisek

A két menekültválság, a részbeni időbeli átfedést leszámítva, szinte minden dimenzióban jelentősen eltér egymástól. Mivel különbözött a két menekültcsoport motivációja, célja, ezért más gazdasági és szociális feladatokat generált magyarországi tartózkodásuk, és eltérő volt a magyar politika viszonya is hozzájuk. Az első hipotézis szerint a cikkválogatásból létrejött két alkorpusz (keletnémet, erdélyi cikkeinek) belső struktúrája eltérő, más konkrét tartalmi csomópontok köre szerveződnek. Ugyanakkor feltételeztünk bizonyos átfedést a cikk-klaszterek között, mégpedig a beavatkozásokat végrehajtó szereplők megjelenésében és elkülönülésében.

Az előzőből következik az a triviális további hipotézis, miszerint a két menekültcsoporttal foglalkozó cikkeken más-más kifejezések – és ehhez kapcsolódóan értelemszerűen – eltérő témák lesznek a dominánsak. Ez összefügg azzal, hogy a magyarországi jelenlétük egyrészt nem egyforma politikai, szakpolitikai feladatokat generált, és különféle intézkedéseket, beavatkozásokat tett szükségessé. Az eltérő kulcsszavak, kulcsfogalmak mögött feltételezésünk szerint a két csoport eltérő politikai, illetve társadalmi „érzékelése” is megfigyelhető.

A harmadik hipotézisünk, hogy a két menekültcsoporttal foglalkozó cikkeknek eltérő a hangvétele, modalitása. Az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek esetében mind a negatív, mind a pozitív modalitással rendelkező kifejezések előfordulását erősebbnek tételezzük, hiszen lényegesen több szálon kapcsolódtak a magyar társadalomhoz (azonos anyanyelv, azonos etnikum stb.), és menekülésük, az őket ért atrocitások, illetve megsegítésük igénye vélelmezhetően több negatív, illetve pozitív érzelmet váltott ki, mint az egyébként ugyancsak sok megrázkódtatáson átesett keletnémet menekültcsoporté. Az ő magyarországi jelenlétük várakozásaink szerint inkább csak „megoldandó feladatként”, mintsem emóciókat kiváltó válsághelyzetként jelent meg.

A negyedik hipotézis szerint a két cikkcsoportban eltérő a politikai szereplők reprezentációja, más politikusok jelennek meg az egyes menekültcsoportokhoz kapcsolódóan. Várakozásaink szerint ugyanakkor a politikusokhoz kötődő cikkek modalitása, a kor hivatalos sajtójának alapállásából fakadóan, pozitívabb lesz az átlagosnál, tehát a politikusokat inkább eredményekkel, sikerekkel, előremutató folyamatokkal összefüggésben nevesítik.

A korpusz és az elemzés módszertana

A korpuszt négy magyarországi napilap, a *Népszabadság*, a *Népszava*, a *Magyar Hírlap* és a *Magyar Nemzet* cikkei adják. A vizsgálati időszakunkban, 1987 szeptembere és 1989 szeptembere között megjelent lapszámokból, kulcsszavak

segítségével, leválogattuk a menekültkérdéssel foglalkozó cikkeket (részletesen lásd a melléklet 1. blokkját). A leválogatáshoz használt kulcsszavak a következők voltak: *állampolgár; külföldi állampolgár; áttelepül/áttelepülő/áttelepült/letelepül, befogad, erdélyi/erdélyi menekült, romániai magyar, román/román állampolgár; Románia, NDK/keletnémet, menekültkérdés, menekülttábor, határőr; kiutasítás*. A duplumok (például több lapban megjelenő rövid hírek, beszámolók), néhány szavas hirdetések, töredékes anyagok (így a cikkeket röviden összefoglalók, leadek) kiszűrésük után 654 cikket azonosítottunk.

A cikkeket előre definiált kulcsszavakat tartalmazó szótárak felhasználásával kategorizáltuk a keletnémet vagy az erdélyi menekültekkel kapcsolatos cikkek halmozában (részletesen lásd a melléklet 2. blokkját). Egy-egy cikkben akár mindkét menekültcsoporttal kapcsolatos kifejezések is előfordulhattak, ezekben az esetekben az adott cikk mind a keletnémet, mind az erdélyi címkét megkapta. A cikkek besorolásakor a következő elemszámokat kaptuk: a keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek száma 160 (ebből 101 csak velük foglalkozott), az erdélyi menekültekkel foglalkozóké 485 (ebből 426 csak velük foglalkozott).⁹

A korpusz narratíváit a következő módszerekkel vizsgáltuk:

- Miről szólnak a cikkek, mi az alapkérdés, amit egyszerű szógyakoriságszámlálással közelítettük.
- Ezután arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen narratívák azonosíthatóak akkor, ha a szavak közötti kapcsolatokat vizsgáljuk. Ehhez az LDA topikmodellezést használtuk, melynek célja, hogy tesztelje a két menekültcsoporttal foglalkozó cikkek látens struktúrájának eltéréseit (részletesen lásd a melléklet 3. blokkját). A két alkorpuszon futtatott LDA topikmodellezési eljárás megmutatja a cikken belül azonosítható tartalmi csoportokat. Ezeknek mind kvantitatív, mind kvalitatív összevetése segíthet a két csoporttal foglalkozó cikkek tartalom szerinti klaszterezésében.
- A következő lépésben, a narratívákban fontos szerepet játszó szavak „beágyazódását” elemeztük, vagyis azt, hogy ezek a kulcsszavak milyen más szavak társaságában fordulnak elő nagy eséllyel. Ettől a megközelítéstől azt vártuk, hogy jobban kirajzolódik a narratívák üzenete, azaz milyen tartalmat sugall az adott fogalmakhoz tapadó közvetlen környezet.
- Végül azt vizsgáltuk, hogy milyen érzelmek fűződnek az egyes topikokhoz. Ezzel a narratívák rejtett, az érzelmekre észrevétlenül ható sugallatait akaruk bemutatni.

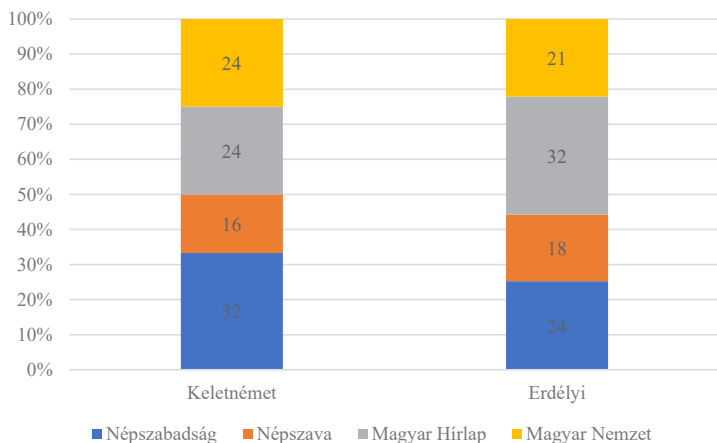
A kvalitatív és kvantitatív szövegelemzéseken túl a kutatás egyes megállapításait a korszak menekültügyi történetének meghatározó szereplőivel készített interjúrészletekkel is alá kívánjuk támasztani.

⁹ Azt a 66 cikket, amelyben egyik menekültcsoport sem szerepel, jelen elemzésből kihagytuk.

A keletnémet és az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek jellemzői

Az elemzés első szintjén nem törekedtünk többre, mint a két cikkhalmaz tartalmának egyszerű leírására, anélkül, hogy az ezekben rejtőző narratívák sajátosságait vizsgálnánk.

Az első két ábra a cikkek megjelenésének azon sajátosságait mutatja, amelyekkel a korabeli hegemonisztikus pártállami propaganda esetleges eltéréseit érzékelhetjük. Feltételeztük egyrészt, hogy ebben az időszakban a propaganda már nem homogén, hanem korlátozottan heterogén lehetett, attól függően, hogy közvetlenül a párt vagy valamilyen annak alárendelt, de eltérően ellenőrzött országos szervének napilapjában jelent meg a cikk.¹⁰ Másrészt a két menekültcsoport szereplése a propagandában abban is eltérhetett, hogy elsődleges (tehát fontosnak tartott) hírként jelent meg vagy sem, illetve a cikk minimális (egy bekezdésre korlátozódó terjedelmű) vagy ennél valamivel részletesebb híradás volt-e (1. és 2. ábrák).

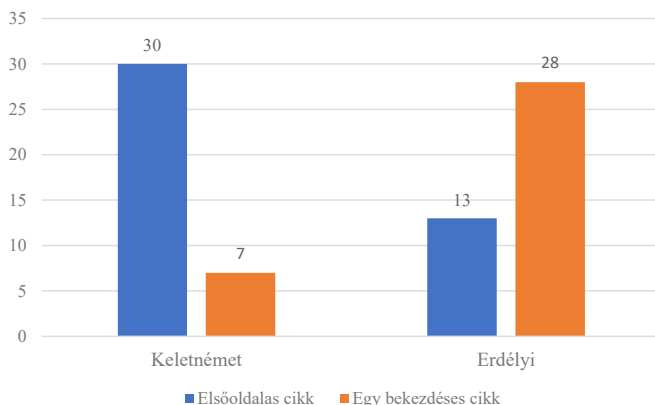

1. ábra. A keletnémet és erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek a megjelenés helye szerint (%)

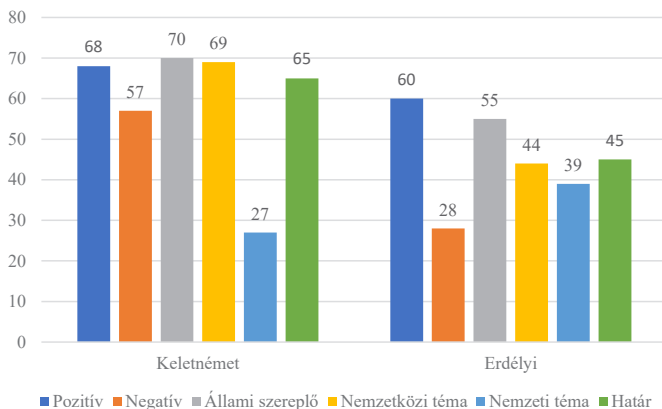
A két ábra alapján megállapítható, hogy a keletnémetekkel foglalkozó cikkek inkább a propaganda közvetlen pártirányítás alatt álló szegmensében (*Népszabadság*) jelentek meg, illetve közel harmaduk elsődleges, tehát fontos hírnek számított, ami általában meghaladta egy egyszerű közlemény szintjét. Ezzel szemben az erdélyiekkel foglalkozó cikkek nagyobb eséllyel jelentek meg a kormányzati

¹⁰ Részletesen lásd e kutatásban Kaszás Veronika és tsai: A „rózsaszín” különféle árnyalatai: a menekültügy narratívái a rendszerváltás éveiben az állami sajtóban (1987–1989)

ügyek körében (*Magyar Hírlap*), s nem nagyon kerültek a kiemelt fontosságú hírek körébe, továbbá sok volt közöttük az egyszerű közlemény.

2. ábra. Az elsőoldalas, illetve az egy bekezdéses cikkek aránya a keletnémet és az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek két halmazában (%)

3. ábra. A fontosabb témacsoportok megjelenése a menekültekkel foglalkozó cikkek két halmazában (%)

Ami a hírek fontosabb témacsoportjainak tartalmát illeti (3. ábra), egy kivétellel (nemzeti téma) ezek mindegyike gyakoribb volt a hosszabb, keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkekben. Ezekben a híradásokban nincs jelentős eltérés a fontosabb témacsoportok megjelenése arányában, még a negatív tartalom

aránya is közelíti a pozitívét. Ám az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkekben két témacsoport (a pozitív tartalom és az állami szereplő) a többinél gyakrabban szerepel, s a pozitív és a negatív tartalom gyakorisága között nagy a különbség.¹¹

Az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek LDA elemzése

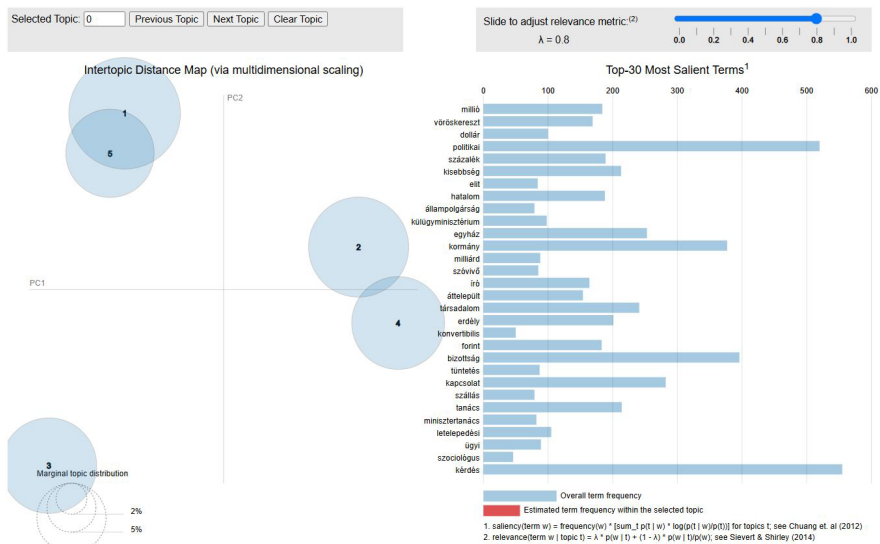
Az erdélyi menekültekkel kapcsolatos cikkek klaszterezése során, a modell optimális illeszkedésének és relevanciájának szem előtt tartásával, az 5 topikos modell mellett döntöttünk (1. kép). Az így létrejött klaszterek között (részletesebben lásd a melléklet 4. blokkját) egy ikertéma található (1. és 5. topik: állami szerepvállalás és költségviselés), két téma kis részben fed egymást (2. és 4. topik: társadalom, önszerveződés és „alternatív hangok”), míg egy téma (3. topik: szolidaritás, segítő akciók) teljes mértékben elkülönül a többtől.

A topikok kialakulásában és elrendeződésében a legtöbbször előforduló harminc szó jellemzői: a folyamat lényegét kifejező fogalmak („politikai”, „kérdés”) és a főszereplők („bizottság”, „kormány”, „tanács”), míg az „egyház”, a „társadalom” a „kapcsolat” is meghaladja a 200 említést.¹²

A két legnagyobb elemszámú (legtöbb cikket magában foglaló) topik az állami szerepvállalással [1. Topik (N=164)] és a szolidaritási, segítő akciókkal [3. Topik (N=203)] foglalkozik. A társadalommal, önszerveződéssel, valamint a Magyarországon belüli „alternatív” szereplőkkel, tüntetésekkel, tiltakozásokkal foglalkozó topikok erőteljes elkülönülése, valamint alacsony elemszáma (a 2., 4. és 5. topikok elemszáma rendre 34, 14 és 69) jól mutatja, hogy a témával foglalkozó sajtó a „társadalmi elem” jelenlétét, az erdélyi menekültválsággal foglalkozó cikkekben meglehetősen marginálisan kezelte. A fő hangsúlyt az állami vezetés szerepére, a menekültkérdéssel kapcsolatos hivatalos beavatkozásokra – tárgyalások, egyeztetések, nyilatkozatok, intézkedések, illetve az ezekhez kapcsolódó állami költségek – helyezte. Az „alternatív hangok” a hivatalos napilapokban magyar részről mindazonáltal alig jelentek meg.

¹¹ A kutatásban a pozitív és negatív változókat szakértői döntés alapján, előre definiált kifejezésekből aggregáltuk. A pozitív szavak listája együttlérzést kifejező, segítségnyújtáshoz kapcsolódó szavakat tartalmaz (pl. adakozók, adomány, befogad, együttlérzés, együttlérködés, emberbarát, emberséges, jótékonyág, megsegítés, összefogás, szolidaritás, támogatás), míg a negatívak félelemhez, nehézségekhez kapcsolódnak (pl. agresszív, bizonytalanság, családottság, elégedetlenség, értetlenség, félelem, hangulatkeltés, hátrányos, jogtalan, nehézség, probléma, túlsúfoltság).

¹² A korabeli folyamatokat jól jellemzi, hogy a „szociológus” fogalom is bekerült a leggyakoribb harminc fogalom közé.

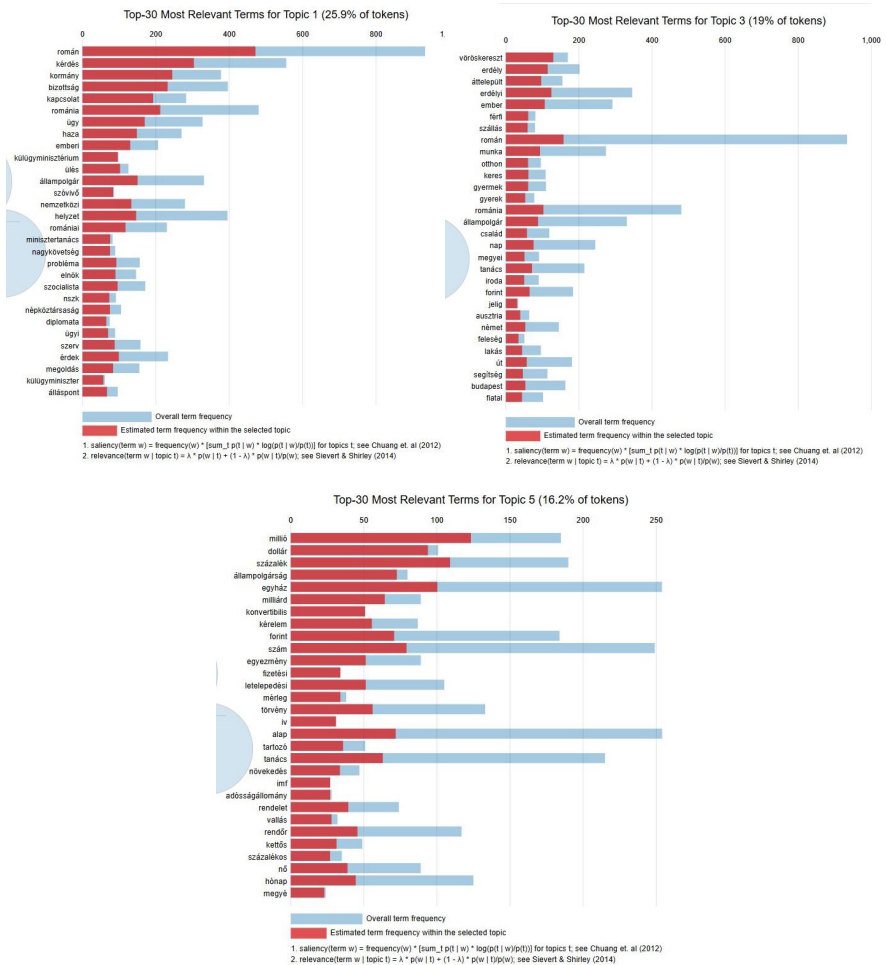

1. kép. Az erdélyi menekültek topikjainak elrendeződése (bal oldali blokk) és a leggyakoribb fogalmak (jobb oldali blokk)

Az erdélyi menekültekkel foglalkozó korpuszból a három legnagyobb topikot, az „állami szerepvállalást”, a „társadalmat, önszerveződést”, valamint a „költségviselést” részletesebben megvizsgálva, előkerülnek azok a kifejezések, amelyek a fenti értelemben a leginkább meghatározzák őket. Ez két lépcsőben történik, előbb a legjellemzőbb szavakat keressük meg: ezek a korpuszban viszonylag gyakran előforduló fogalmak, amelyek az adott topikon belül is gyakoriak.¹³ Második lépcsőben a domináns fogalmakat azonosítottuk, amelyekkel finomíthatjuk a topikok leggyakrabban használt szavak alapján történő leírását. Ezek olyan kifejezések, amelyek a korpuszban alig fordulnak elő, de akkor ezek zöme az adott topikra koncentrálódik.

Az „állami szerepvállalás” topik esetében a legjellemzőbb szavak a *kormány*, a *bizottság*, a *kapcsolat*, a domináns szavak pedig a *külgyminisztérium*, az *ülés*, a *szóvivő*, a *minisztertanács*, a *nagykövetség*, továbbá a *diplomata*, az *ügy* és az *államtitkár*. Jól látszik az egyes központi állami szerveken, szereplőkön túl a külpolitikai orientáltság. A „társadalom, önszerveződés” topikot leginkább meghatározó szavai a *Vöröskereszt*, az *Erdély*, az *áttelepült*, a domináns fogalmak pedig a *férfi*, a *szállás*, a *gyerek* és a *feleség*, vagyis a civil társadalom és a családjegyesítés folyamatának elemei. A költségviselés topikot az anyagi vonatkozásokra utaló szavak

¹³ Hozzávetőlegesen a korpuszban egy gyakran előforduló fogalom kb. fele az adott topikban jelenik meg.

2. kép. Az „állami szerepvállalás” (bal felső szegmens), a „társadalom, önszerveződés” (jobb felső szegmens) és a „költésgyviselés” (alsó szegmens) topikok definiálásánál felhasznált fogalmak (A kék vonal az adott fogalom teljes korpuszbeli, a vörös az adott topikon belüli gyakoriságát mutatja.)

szegregálják elsősorban, így a millió és a százalék, illetve sok domináns fogalom, mint például a dollár, a fizetési, a mérleg, az IMF vagy az adósságállomány, de ilyen az állampolgárság és a kisebbség fogalma is.

A következő két idézet segíti, hogy jobban láthatóvá tegyük a két ikertopik tartalmát:

- 1. topik: külügyminiszter, külügyminisztérium, diplomata, szóvivő, kormány, ülés, minisztertanács
 - „A külföldi állampolgárok ügyeivel foglalkozó állami tárcaközi bizottság dr. Gál Zoltán belügyminiszter-helyettes vezetésével pénteken ülést tartott. (...) A bizottság értékelte az áttelepültek helyzete rendezésének eddig kialakított elveit és gyakorlatát. Megállapította: az érintettek sokrétű segítséget kapnak munkába állásukhoz, életvitelük kialakításához, társadalmi beilleszkedésükhöz.” (*Népszabadság*, 1988. november 12. 4.)
- 5. topik: dollár, százalék, millió, forint, konvertibilis, mérleg, fizetés, adósságállomány
 - „A hazánkban letelepedni szándékozó román állampolgárok támogatására a »Segítsen, hogy segíthessünk« akció keretében a Magyar Vöröskereszt segélyszámlájára ... több mint 11 millió forintot, s mintegy egymillió forint értékű külföldi valutát fizettek be. A pénzadományokból 8 millió forintot meghaladó értékben gyorssegélyt kaptak a rászorulóknak, több mint hatezer esetben.” (*Népszabadság*, 1988. augusztus 20. 21.)

Az „ellenpólust” jelentő társadalmi véleményeket és kérdéseket tartalmazó topikcsoportok (2. és 4. topik) jellemző idézetek a következők:

- 2. topik: elit, mozgalom, kisebbség, társadalom, demokratikus, hatalom
 - „A Szabad Románia Csoport nevű politikai szervezet, amely azért küzd, hogy Romániában tiszteletben tartsák az emberi jogokat, az újév alkalmából meleg köszönetet mond a magyar kormánynak és a magyar népnek a menekültek ügyében tanúsított emberségességéért.” (*Magyar Nemzet*, 1989. január 2. 3.)
- 4. topik: tüntető, szervező, író, történész, szociológus, munkás, nyilvános, értelmiség, állambiztonsági
 - „A Szabad Demokraták Szövetségének ügyvivői testülete és a Menedék Bizottság az erdélyi menekültek ügyéről, a visszatoloncolásokról, illetve a menekülttáborokról nyilatkozatot adott ki. A két szervezet tagjai többek között szorgalmazták: Magyarország fogadjon be mindenkit, aki Romániából hozzánk menekül, s a magyar hatóságok ne tegyenek különbséget a menekültek között nemzetiségük, útiokmányuk megléte, illetve hiánya, a menekülés módja és gazdasági vagy politikai indoka alapján. (...) Annak a véleményüknek is hangot adnak, hogy a Tárcaközi Bizottság és a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal munkáját teljes nyilvánosság előtt végezze.” (*Magyar Nemzet*, 1989. január 7. 3.)

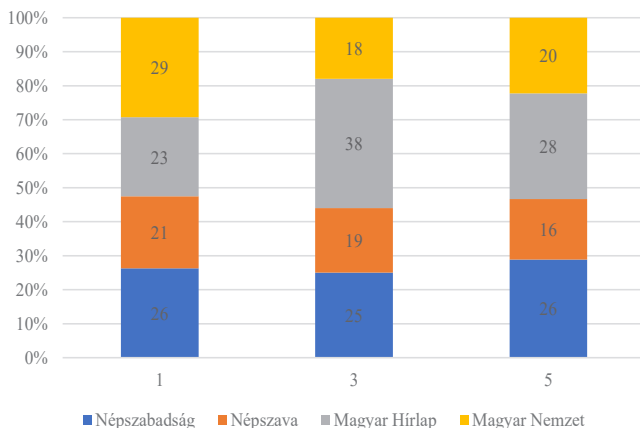
A közepes nagyságú, a szolidaritással, segítő akciókkal foglalkozó cikkcsoport viszonylag nagyobb elemszámát az magyarázza, hogy ebben a topikban található az erdélyi menekültekkel kapcsolatos gyakorlati ügyeket – munkavállalás, szállás,

állampolgársági tennivalók intézését –, valamint az államszocializmus idején pártkontroll alatt működő Vöröskereszt¹⁴ és egyéb, nem állami szervezetek által nyújtott segítséget érintő cikkek.

- 3. topik: Vöröskereszt, szállás, otthon, gyermek, munka
 - „A Fiala Művészek Klubja ... Segélyfeszítvált rendez, amelynek bevétele (jegyek ára egy napra 100 forint) a Vöröskeresztnek utalja át az erdélyi menekültek támogatására.” (*Népszava*, 1988. június 10. 6.)

A civil szervezetek által nyújtott támogatások, a társadalmi szolidaritás témája a topikmodell alapján ugyanúgy elkülönül a civilek „politikai” szereplésétől (4. topik), mint a hivatalos, az állam által intézett politikai beavatkozásoktól. A sajtó szándéka egyértelműnek tekinthető: a politika az állam területe, az alternatív hangok, civil szervezetek a hivatalos sajtóban nem jelenhetnek meg „politikacsinálóként”, számukra a szerepvállalás lehetséges terepe a szolidaritás, a támogatás, a köznapiság segítségnyújtás lehet. A kádári konszolidáció alapeleme, a társadalom depolitizálásának szándéka még a nyolcvanas évek végének akut problémájával foglalkozó cikkekben is tetten érhető.

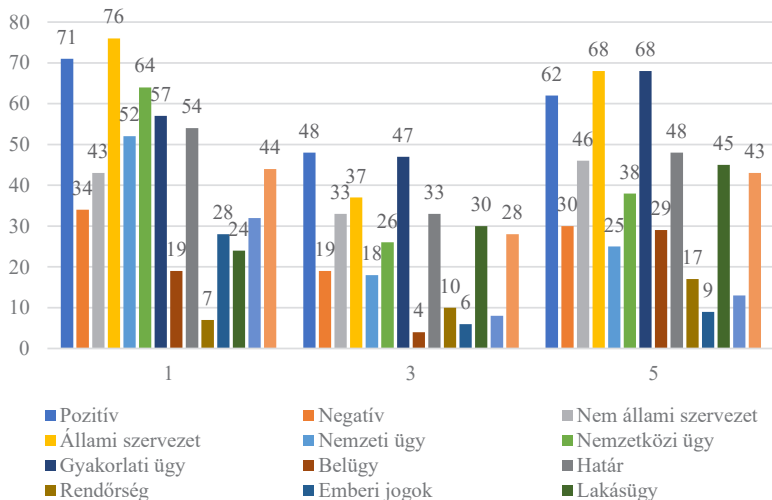
A topikok szógyakorisága azt mutatja, hogy míg az „állami szerepvállalás” topikban mind a négy, első nyilvánosságba tartozó napilap súlya kiegyensúlyozott, addig a „társadalom, önszerveződés” témakörében a kormányzati forrás (*Magyar Hírlap*) aránya nagyobb.

4. ábra. A megjelenés helye az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek három nagyobb topikjában (%)*

¹⁴ Az 1955. évi 25. törvényerejű rendelet értelmében a Magyar Vöröskereszt demokratikus tömegszervezetként működött, nagyrészt állami költségvetésből. Fő feladata volt az állami intézményrendszerrel összefonódva az állami egészségügyi és szociális ellátás szervezése. Lásd Kaszás Veronika: A Magyar Vöröskereszt szerepe az 1988–89. évi erdélyi menekültek helyzetének rendezésében. *Comitatus*, 209. 2012. 94–106.

Ami a legfontosabb témacsoportok topikonkénti megjelenését illeti (5. ábra), a topikok között nincs nagy különbség a pozitív és negatív tartalmak egymáshoz való arányában, ez a 3. topikban a legalacsonyabb. Ugyanez a helyzet az állami vagy nem-állami szervezetek esetében, ahol az állami túlsúly a 3. topikban szinte eltűnik. A többi téma relatív gyakorisága a rendőrség, a bel- és lakásügy esetében az 5. topik, az emberi jogok és az MSZMP vonatkozásában az 1. topik esetében a nagyobbak.

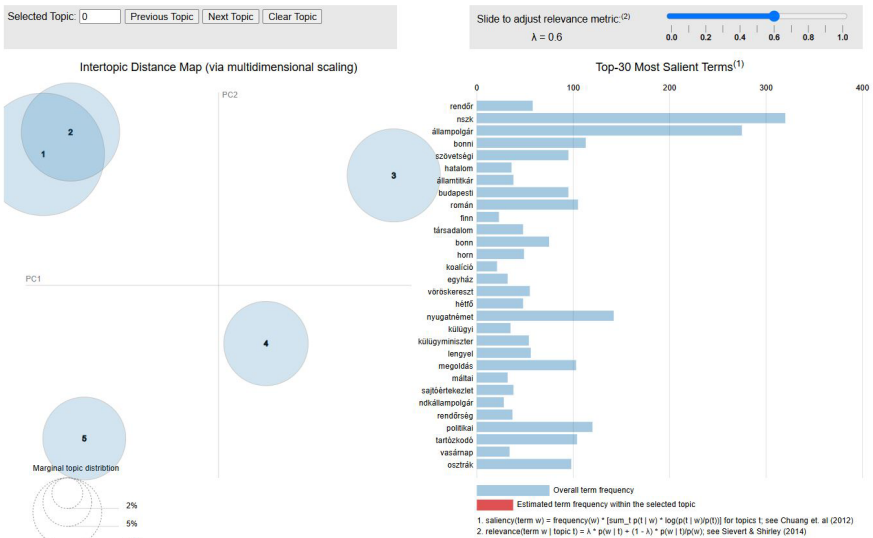
5. ábra. A fontosabb témacsoportok megjelenése az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek három nagyobb topikjában (%)

Összességében az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek LDA topikmodellezése alapján az a kép rajzolódik ki, hogy a lapok a folyamatot elsősorban a magyar állami intézkedések, illetve azok költségvonzata szempontjából mutatták be. A topikmodellezés segítségével kirajzolódó tematikus szerkezet jól tükrözi a sajtó nyolcvanas évekbeli diskurzív működését az erdélyi menekültekkel kapcsolatban. Az „állami szerepvállalás” topik dominánsan a külpolitikai és intézményi szférát jeleníti meg, amelyben a külügyi apparátus és a miniszteriális struktúrák központi szerepet kapnak. A „költségviselés” topik elsősorban gazdasági fogalmakkal operál, és az állami, valamint a nem-állami anyagi hozzájárulások kérdését tematizálja – jól elkülönítve a pénzügyi racionalitás és a segélyezés diskurzusát. A „társadalom, önszerveződés” topik a civil támogatás és az egyéni szereplők cselekvésének terét rajzolja meg, ami a szolidaritás és a közösségi felelősségvállalás nyelvén fogalmazódik meg.

A társadalmi véleményeket tükröző 2. és 4. topikok politikai jellegűek, de ezek megjelenése marginálisabb – ezáltal jól tükröződik a hivatalos sajtó azon törekvése, hogy a civil szereplők politikai aktivitását háttérbe szorítsa, és számukra a segítségnyújtás apolitikus szerepét tartsa fenn. A topikok szegmentáltsága tehát nem csupán tematikus, hanem ideologikus is: a menekültügyet az állam és a társadalom világai közötti világos határvonal mentén konstruálja meg, megerősítve a Kádárrendszer depolitizáló logikáját, még egy humánpolitikai krízishelyzetben is.

A keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek LDA elemzése

Az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikksoporthoz hasonlóan, a keletnémet menekültválságot érintő cikkek esetében is, az 5 topikos modell illeszkedését tekinthetjük a legjobbnak. A topikmodellt áttekintve itt is jól látható egy *ikertopik* elkülönülése a többitől – a két topik az állami megoldáskereséssel [1. topik (N=45)], valamint ezzel nagyon szoros átfedésben, a magyar és a nyugatnémet vezetés hivatalos diplomáciai kapcsolataival [2. topik (N=67)] foglalkozik.

A bel- és külpolitikai tartalmaktól erőteljesen elkülönül a három kisebb topik, amelyek a menekültek átmeneti elhelyezésének, szállásainak problematikájával [3. topik (N=11)], a közép-európai kontextussal [4. topik (N=14)], illetve a társadalmi véleményekkel, tiltakozásokkal [5. topik (N=22)] foglalkoznak.

A leggyakoribb fogalmak, amelyek a topikokat formálják – a szereplők kilétéhez kapcsolódó triviális szavaktól, mint például az „NSZK” fogalom variánsai

vagy az „állampolgár” kifejezéstől eltekintve – nagyon egysíkúak. Tehát a lehető legapolitikusabb módon és általánosságban mutatják be a folyamatot.

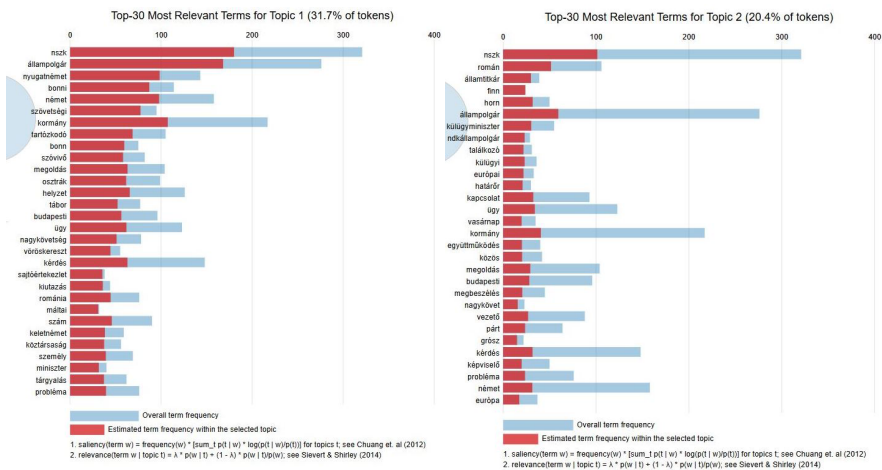
Az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkekhez hasonlóan, az állami szerepvállalás (ez esetben szinte kizárólag külpolitikai) aspektusai önálló topikokat alkotnak (a szinte teljesen átfedő halmazként megjelenő 1. és 2. topikok). Ugyanakkor az erdélyi menekültek narratíváival ellentétben a civil szervezetek munkája itt nem jelenik meg önálló topik formájában, s a Vöröskereszt tevékenysége az 1. topikhoz, az állami megoldáskereséshez kapcsolódik. Az egyes topikok *jellemző szavainak* áttekintése ugyanakkor azt mutatja, hogy a cikkek az állami beavatkozások, külpolitika, diplomácia vonatkozásában a magyar és a nyugatnémet fél tevékenységét kapcsolják össze erősen, míg a keletnémet kifejezés alig van jelen a diskurzusban, és ha mégis, úgy leginkább az NDK-beli tiltakozásokhoz, az állami erőszakszervezetek, az állambiztonsági szolgálatok tevékenységéhez kapcsolódóan kerül elő.

A topikok jellemző szavai, szövegrészelei a következők:

- 1. topik: NSZK, állampolgár, megoldás, osztrák, tábor, nagykövetség, sajtóértekezlet, miniszter
 - „A magyar hatóságok azt tervezik, hogy a hazánkból illegálisan Ausztriába távozni próbáló, tetten ért NDK-állampolgároknak nem az úti okmányába pecsételik be tartózkodási engedélyük érvénytelenítését, hanem egy könnyen eltávolítható lapon jelzik az engedély visszavonását – röppentette fel a hírt a Reuter hírügynökségre hivatkozva a Daily News Neueste Nachrichten című budapesti napilap tegnapi, német nyelvű hírszeállításában.(...) A sajtóosztálytól kapott információ szerint a magyar hatóságok még nem állapodtak meg az érintett két ország, az NDK és az NSZK képviselőivel, még folynak az egyeztetések.” (*Magyar Hírlap*, 1989. augusztus 10. 2.)
- 2. topik: NSZK, Horn, külügyi, európai, államtitkár, találkozó
 - „Mind nehezebb a magyar-osztrák határtárség megközelítése – erről számolt be a hét elején a Szövetségi Köztársaságba érkezett NDK-menekültek újabb csoportja. (...) Az NSZK fővárosában hétfőn több fórumon is méltatták a magyar szerepet a menekültprobléma megoldásának felkutatásában.” (*Népszabadság*, 1989. augusztus 29. 3.)
- 3. topik: hatalom, kormánybiztos, feladat, társadalom, konfliktus
 - „A hirtelen megnőtt áramlás valóban nehéz feladatok elé állítja a nyugatnémet hatóságokat: kevés a pénz, lakásprogramuk papíron sincs, és munkahelyet éppen olyan kevésbé tudnak biztosítani nekik, mint a honi 2,2 milliónak.” (*Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 19. 2.)
- 4. topik: környezetvédelmi, beruházás, kockázat, Duna, nyugati, változás, lakosság
 - „Tény: a nyugati határszélen kiszámíthatatlan következményekkel fenyegető helyzet volt kialakulóban, amely egyebek közt a határőröket is

nemegyszer életveszélybe sodorta. Ilyen helyzetet határain egyetlen szuverén állam sem tűrhet meg.” (*Népszabadság*, 1989. szeptember 12. 3.)

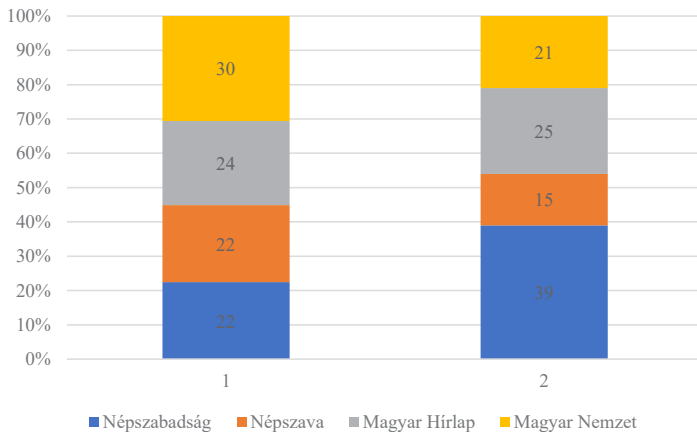
- 5. topik: rendőr, rendőrség, író, tiltakozás, Honecker, eljárás, őrizet
 - „A Szabad Demokraták Szövetsége és a Menedék Bizottság tiltakozik a keletnémet turisták kitoloncolása ellen. Állásfoglalásukban megállapítják: A Német Demokratikus Köztársaság több, tőlünk segítséget kérő állampolgárától, valamint a hazai és külföldi sajtóból arról értesültünk, hogy a magyar belügyi hatóságok az ország területének elhagyására kényszerítő pecsétel látják el azoknak a keletnémet turistáknak az útlevelét, akik megítélésük szerint »túlságosan közel« merészkedtek a magyar határhoz.” (*Magyar Nemzet*, 1989. július 27.)

5. kép. Az „állami szerepvállalás” (1. topik) és a „diplomácia” (2. topik) definiálásánál felhasznált fogalmak (A kék vonal az adott fogalom teljes korpuszbéli, a vörös az adott topikon belüli gyakoriságát mutatja.)

A keletnémet menekültekkel foglalkozó diskurzus két legnagyobb topikját meghatározó szavak (magyar állam szerepe, állami megoldáskeresés; diplomácia) vizsgálata alapján látjuk, hogy alapvetően mindkét topik erősen külpolitikai irányultságú. Az „állami megoldáskeresés” topik meghatározó/szegregáló szavai az állampolgár, a nyugatnémet, domináns szavai a Bonn/bonni, a szövetségi, a szóvivő, az ausztriai, a tábor, a Vöröskereszt, a sajtótájékoztató. A „diplomácia” topikot csak a domináns szavak alapján lehet definiálni. Ezek lényegében mind a diplomácia, illetve kisebb részben a belügy fogalmai, mint az államtitkár, az NDK-állampolgár, az európai, a határőr, a nagykövet, a külügy, továbbá Grósz (Károly).

A két nagyobb topik között szinte „munkamegosztás” van a „legrózsaszínűbb” (*Magyar Nemzet*) és a „vörös”¹⁵ (*Népszabadság*) között: az 1. topik az előbbi, a 2. topik az utóbbi lapban jut nagyobb szerephez (6. ábra).

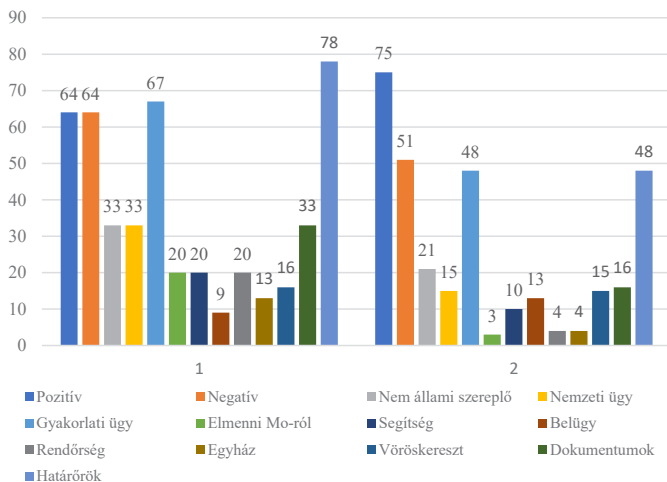
6. ábra. A megjelenés helye a keletnémetekkel foglalkozó cikkek két nagyobb topikjában (%)

A két nagyobb topik legfontosabb témái sem térnek el nagymértékben egymástól (7. ábra). Érdekes lehet, hogy míg a pozitív és negatív tartalom az 1. topik esetében azonos, addig a 2. topikban a pozitív üzenet dominál, illetve, hogy a menekülés folyamatának gyakorlati ügyei, valamint főszereplői (a határőrök) sokkal gyakrabban fordulnak elő az előbbiben.

A keletnémet menekültekkel foglalkozó sajtóanyag topikmodellje hasonló szerkezetet mutat, mint az erdélyi menekültekkel kapcsolatos cikkeké, ám eltérések is megfigyelhetők. Az öttopikos modell itt is jól elkülöníthető tematikai rétegeket rajzol ki. A két legnagyobb súlyú topik az *állami megoldáskereséshez* és a *külpolitikai, diplomáciai tárgyalásokhoz* kötődik, utóbbi főként a „nagypolitikára”, vagyis a magyar és a nyugatnémet kormányzati szereplők közötti egyeztetésekre fókuszál. A diskurzus kulcsszavai – *NSZK, külügyminisztérium, nagykövetség, tábor, államtitkár* – jól jelzik a válság nemzetközi dimenzióját és a magyar fél közvetítő szerepét. A három kisebb topik közül a *menekültek elhelyezését* tárgyaló tematikus egység világosan körvonalazható, ám a civil társadalmi részvétel itt nem jelenik

¹⁵ Lásd Katsenelinboigen második gazdaság elemzésére használt modelljét a pártállami kontroll alatt működő „vörös” és a független, „fekete” gazdasági szféráról és a köztes átmenetéről. Katsenelinboigen, Aron: Coloured markets in the Soviet Union. *Europe-Asia Studies*, Taylor & Francis Journals, vol. 29 (1), 1977. 62–85.

meg önálló struktúráként – szemben az erdélyi menekültek esetében megfigyelt szolidaritási diskurzusokkal. A civil szervezetek és a Vöröskereszt itt az állami beavatkozás kontextusába ágyazódnak be. A maradék két topik egyike a közép-európai geopolitikai környezet és a belső politikai változások reflexióit tartalmazza, míg a másik a társadalmi tiltakozások, rendészeti eljárások és a keletnémet állami elnyomás aspektusait tematizálja.

7. ábra. A legfontosabb témacsoportok a keletnémetekkel foglalkozó cikkek két nagyobb topikjában (%)

A keletnémet vezetés tevékenysége elsősorban negatív kontextusban, az elnyomás és az állami kényszer diskurzusaként jelenik meg. A modell tehát azt mutatja, hogy míg a magyar és nyugatnémet szereplők cselekvése legitim, tárgyalásos keretben mutatkozik meg, addig az NDK állami mechanizmusai az elutasítás, a kontroll és a represszió fogalmi hálójába rendeződnek. Az eltérő topikstruktúra rávilágít arra, hogy a magyar sajtó másként konstruálta az erdélyi és a keletnémet menekültek ügyét: utóbbiban kevésbé jelent meg a társadalmi szolidaritás, sokkal inkább a diplomáciai és geopolitikai kontextus dominált.

A szavak „beágyazottsága” a keletnémet és az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkekben

A két alkorpuszhoz tartozó cikkek nyelvhasználatának elemzése érdekében a szóbeágyazás módszerével is megvizsgáltuk néhány, az előzetes elemzések szerint

fontosnak tűnő fogalom jellemző szókörnyezetéből adó különbségeket (részletesen lásd a melléklet 5. blokkját). A vizsgált kifejezéseket a korpuszok leggyakoribb szavai közül választottuk ki, arra törekedtünk, hogy önmagukban véve általános jelentést hordozzanak, ne kapcsolódjanak különös erővel sem az erdélyi, sem a keletnémet menekültek csoportjához. A szavak kiválasztása során szem előtt tartottuk a korábban már ismertetett LDA topikmodell eredményeit, és annak értelmezését, nevezetesen, az állami szerepvállalás erős, ugyanakkor eltérően pozicionált megjelenését a két menekültválság bemutatása esetében. A kiválasztott szavak az állami szereplőkre utalnak: állam, kormány és hatóság.

A megvizsgált *kifejezések szókörnyezete* alapján fontos eltérések látszanak a két menekültválság sajtóbeli megjelenésével kapcsolatban. A keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek esetében a vizsgált – alapvetően semleges tartalmú – kifejezésekhez, döntően külpolitikai, illetve a folyamatban valamilyen szerepet játszó, külföldi államokkal kapcsolatos szavak állnak közel: német, nyugatnémet, NSZK, NDK, berlini, bonni. Ugyanezen kifejezések szókörnyezetét az erdélyi menekültekkel foglalkozó alkorpuszban vizsgálva lényegesen jelentősebb a magyar belpolitikai, illetve az etnikai-nemzetiségi kérdésre vonatkozó fogalmak megjelenése: kormány, bizottság, párt, erdélyi, nemzeti.

Részletesebben vizsgálva (Függelék 1–3 ábrái) a három fogalom eltéréseit a két alkorpuszban, azt találtuk, hogy *a cikkek megfogalmazása* egyértelműen jelzi: a keletnémet menekültválság Magyarország, a magyar hatóságok számára nem jelent inherens problémát, az kívülről jövő, mások által megoldandó, így döntően rendészeti jellegű levezénylést igénylő folyamat. A kormányzati és hatósági szerepvállalás nyelvi leképeződése markáns különbségeket mutat az erdélyi és a keletnémet menekültválság sajtóbeli reprezentációjában. A három vizsgált – jelentésében alapvetően semleges – kulcsszó („*állam*”, „*kormány*”, „*hatóság*”) szókörnyezeti elemzéséből jól kirajzolódik a két diskurzus eltérő kontextuális beágyazottsága.

A keletnémet menekülteket érintő cikkeknél a kiválasztott kulcsszavak jellemzően külpolitikai, technokrata környezetben helyezkednek el. A „*német*”, „*NSZK*”, „*bonni*” és hasonló földrajzi-politikai jelölők a magyar állam külkapcsolati szerepét, illetve az ügy nemzetközi dimenzióit hangsúlyozzák. Az „*állam*” szóhoz kapcsolódó kifejezések („*ZDF*”, „*konkrétum*”, „*nézet*”, „*közársaság*”) a gyakorlatias, adminisztratív megközelítést tükrözik, miközben ideológiai, nemzeti vagy morális értelmezések ritkábban jelennek meg. Ezzel szemben az erdélyi menekültekről szólva az „*állam*” szó szorosabb kapcsolatot mutat a belpolitikai és társadalmi szereplőkkel, valamint az etnikai-nemzeti kérdésekkel (például „*egyház*”, „*társadalom*”, „*nemzeti*”, „*politikai*”): itt az állam morális és identitásképző aktorként van jelen, amely nem csupán igazgatási funkciókat lát el, hanem az etnikai hovatartozás és a nemzeti felelősség diskurzusában is szerepet kap.

A „*kormány*” szókörnyezete mindkét korpuszban hasonló (például „*kérdés*”, „*tesz*”, „*ügy*”), ám az erdélyi alkorpuszban a „*nemzeti*” közelsége jelzi

a kormányzati szereplők etno-politikai dimenzióban való értelmezését. A „hatóság” kifejezés esetében a különbségek különösen látványosak: az erdélyi cikkekben aktív, cselekvő entitásként jelenik meg („tesz”, „kap”, „lát”), míg a keletnémet korpuszban inkább passzív, közvetítő vagy reagáló szerepet játszó, külső aktorokhoz (például „NSZK”, „NDK”, „berlini”) kapcsolódva.

Összességében az elemzés azt mutatja, hogy míg a *keletnémet menekültválság nyelvi konstrukciója erősen technikai és diplomáciai természetű, addig az erdélyi menekültekkel kapcsolatos diskurzus etnikai, társadalmi és nemzeti-politikai értelmezéseket is mobilizál*. A hasonlóságok ellenére a kulcsszavak jelentéstartománya és többletjelentésének mezeje szignifikánsan eltér a két kontextusban, tükrözve a sajtó által közvetített állami szerepfelfogás különbségeit.

Ugyancsak a szóbeágyazás eszközével megvizsgáltuk a korábbi szógyakorlati elemzések során leggyakoribbnak talált, szakértői besorolásunk alapján jellemzőnek tekintett „pozitív”, illetve „negatív” tartalmat közvetítő kifejezéseket. Kiválasztott szavaink a következők voltak: *támogatás, segítség, humanitárius és szolidaritás, illetve probléma, nehézség és félelem* (Függelék 4–10 ábrái).

Az eredmények értelmezése során hasonló következtetésre jutottunk, mint a korábban vizsgált szavak esetében: a keletnémet menekültekkel kapcsolatos cikkekben a diplomáciai aspektust kifejező szavak erősebben kapcsolódnak a vizsgált pozitív és negatív fogalmakhoz is, mint az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkekben.

A „támogatás”, „segítség”, „szolidaritás” és „humanitárius” kifejezések vizsgálata alapján szembevetendő, hogy az erdélyi menekültekről szóló diskurzusban a pozitív töltetű szavak etikai, vallási és közösségi kontextusban helyezkednek el. A „segítség” szó például az „igazság”, „hit”, „egyház” és „szükség” szavakkal fonódik össze, ami a morális köteleességtudat és a társadalmi szolidaritás, sőt, a keresztény értékrend hangsúlyos jelenlétére utal. Hasonlóképpen a „humanitárius” szó is „egyházi”, „társadalmi” és „segítő” konnotációt hordoz. Ezzel szemben a keletnémet menekülteket tárgyaló szövegekben a pozitív kifejezések szókönyvezete jóval kimértebb, és politikailag formálisabb: a „támogatás” itt „diplomáciai”, „technikai”, „felelősség” és „kötelez” szavakhoz társul, ami az intézményes, szabályozott segítségnyújtásra és a nemzetközi kötelezettségekre utal. A „segítség” kifejezés a „bevétel”, „gazdasági”, „szuverén” és „Honecker” szavakkal fonódik össze, jelezve, hogy a segítségnyújtás diskurzusa itt politikai szintéren, gazdasági és külügyi logikák mentén értelmeződik. A „szolidaritás” és „humanitárius” fogalmak kapcsán is hasonló törésvonal látszik: az erdélyi cikkekben ezeket alulról szerveződő társadalmi akciók és nemzeti érzések övezik („nép”, „testvér”, „függetlenség”), míg a keletnémet korpuszban ezek inkább elvont, intézményi, külpolitikai síkon értelmeződnek („meghívás”, „döntés”, „külső”).

A „nehézség”, „probléma” és „félelem” szókönyvezeti elemzése ismét megerősíti a két diskurzus közötti különbségeket. Az erdélyi alkorpuszban a negatív

kifejezésekhez gyakran kapcsolódnak személyes, identitásalapú és társadalmi tapasztalatokat jelölő szavak. A „nehézség” például a „szeretet”, „erőfeszítés”, „lakó” és „szembeszáll” fogalmaival együtt jelenik meg, amelyek az egyéni és közösségi szintű küzdelmekre, kitartásra és emberi kapcsolatokra utalnak. A „probléma” kapcsán a „kisebbség”, „erdélyi” és „román” szavak dominanciája az etnikai feszültségek és az identitáspolitikai kérdések jelenlétét jelzik. Ezzel szemben a keletnémet válság negatív aspektusai a „program”, „vasút”, „kancellár”, „NDK”, „rendőr” vagy „katona” szavakhoz kötődnek, vagyis inkább szervezési, logisztikai és biztonságpolitikai problémaként jelennek meg. A „félelem” szó itt a „katona”, „ügyészség” és „rendezvény” kontextusában szerepel, ami a politikai instabilitás és tömegrendezvényekhez kapcsolódó állami kontroll aspektusát emeli ki.

A szóbeágyazás eredményei alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy az erdélyi menekültek sajtóbeli reprezentációja erősen morális, nemzeti és társadalmi keretben fogalmazódik meg – a támogatás és félelem diskurzusa is az emberi méltóság, közösségi szolidaritás, vallási háttér és nemzeti felelősség síkján mozog. Ezzel szemben a keletnémet menekültek ügyénél a pozitív és negatív kifejezések is formális, intézményi, diplomáciai szókörnyezetben jelennek meg – a hangsúly itt a rendszerszintű működésen, a nemzetközi koordináción és az állami kapacitásokon van.

Ez a különbség mélyebb ideológiai és kulturális értelmezésekre is lehetőséget nyújt, miszerint az erdélyi válság médiareprezentációja identitáspolitikai és erkölcsi kérdéseket tematizál, míg a keletnémet válság adminisztratív, pragmatikus problémaként jelenik meg, amelyben a szereplők közötti viszonyrendszert nem etikai, hanem intézményi logikák határozzák meg.

Hogyan jelentek meg a politikusok a menekültekkel foglalkozó cikkekben?

A névelem-vizsgálattal arra keressük a választ, hogy mennyire jellemző a korszak meghatározó politikai szereplőinek megjelenése az egyes menekültsoportokkal foglalkozó cikkek szövegeiben¹⁶. A negyedik hipotézis szerint a politikai szereplők jelenléte erősebb lesz az NDK-menekültekkel foglalkozó cikkekben (amennyiben

¹⁶ Ennek elsődleges oka az, hogy egy korábbi elemzés szerint (Sik Endre: Az erdélyi menekültekkel foglalkozó szociális intézményrendszerrel. *Mozgó Világ*, 1989/12. 312–45. A preposztoszocializmus korszakában a semmiből létrejövő menekültügyi rendszer jogi, közigazgatási, politikai és gazdasági értelemben egyaránt képlékeny és szabályozatlan volt. Márpedig egy ilyen helyzetben felértékelődnek a személyes kapcsolatok általában, s a „megszemélyesített” (vagyis a szervezetet képviselő, ám személyközi) kapcsolatok különösen. Lásd Czákó Ágnes – Sik Endre: A „megszemélyesült” szervezetközi cseréületekről – a mezőgazdasági nagyüzemek példáján, *Közgazdasági Szemle*, 1987/12. 489–495.

ez a cikkszoport erősebben kapcsolódik a politikához), ugyanakkor időbeni eltéréseket is találunk az erdélyi menekültekkel összevetve.

1. táblázat

A menekültügyhöz kapcsolódó korabeli magyar politikusok neveinek előfordulási gyakorisága az erdélyi és a keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkekben (%)¹⁷

%	Erdélyi menekültek (N=484)	Keletnémet menekültek (N=155)	Összesen (639)
Gál Zoltán	7,2	0,6	5,7
Horn Gyula	1,6	16,9	5,0
Grósz Károly	4,9	4,4	3,8
Szűrös Mátyás	4,3	1,3	3,4
Horváth István	2,3	6,3	3,4
Kádár János	2,5	1,9	2,0
Pozsgay Imre	1,0	1,9	1,8
Németh Miklós	1,0	2,5	1,7
Nagy Károly	0,8	2,5	1,4
Várkonyi Péter	1,6	0,6	1,2

Első általános megállapításunk az lehet, hogy a *korpuszban meglehetősen kevés alkalommal fordulnak elő magyar politikusok nevei*. A politikai napilapok gyakorlatát tekintve ez a jelenség mindenképpen kiemelendő. A politikai tartalmú, politikai eseményekhez, folyamatokhoz kapcsolódó cikkekben ugyanis kifejezetten jellemző volt a korszak meghatározó politikusainak megjelenítése.¹⁸ A magyar politikusok közül a legtöbb alkalommal *Gál Zoltán és Horn Gyula*¹⁹ neve jelenik meg a menekültkérdéssel kapcsolatos írásokban. Horn Gyula az összes keletnémet témájú cikk 17 százalékában felbukkan, szereplése így ebben az alkorpuszban lényegesen jelentősebb, mint Gál Zoltáné az erdélyi menekültekkel kapcsolatos cikkszoportban. Kettejük szereplése ugyanakkor a két témát is nagyrészt elkülöníti: Gál Zoltán neve szinte kizárólag az erdélyi menekültekkel kapcsolatos cikkekben jelenik meg,²⁰ és bár Horn Gyulát említik az erdélyi menekültekkel kapcsolatos

¹⁷ A szövegben szereplő magyar politikusokról a korszakra vonatkozó információkat lásd a 2. sz. mellékletben.

¹⁸ Kiss László – Ring Orsolya: A Kádár-korszak „arcai”. Magyar politikusok médiareprezentációja 1957 és 1989/90 között. *Politikatudományi Szemle*, 2022/4. 78–102.

¹⁹ Horn Gyula 1989. május 10-én, a keletnémet menekültválság kibontakozásának időszakában váltotta a külügyminiszteri székben Várkonyi Pétert.

²⁰ A belügyminiszter-helyettes többnyire a menekültek helyzetét rendezni hivatott Tárcaközi Bizottság üléseit követő sajtóbeszámolók, sajtótájékoztatók kontextusában jelenik meg a sajtóban.

cikkek 2 százalékában is, neve a korszakban elsősorban a keletnémet menekültváltás kérdéséhez kötődik.²¹ A Belügyminisztériumon belül jól látszik valamiféle ketős szerep: míg a menekültekkel foglalkozó Tárcaközi Bizottság vezetőjeként Gál Zoltánt emlegetik, és nevével a minisztérium tevékenysége az erdélyi menekültekkel fonódik össze, addig Horváth István belügyminiszter (aki nem tévesztendő össze az ugyanekkor működő bonni nagykövet Horváth Istvánnal), Horn Gyula után a második leggyakrabban megjelenő magyar politikusnév, a keletnémet kérdésnél, azon belül is a magyar rendészeti tevékenység és a határvédelem kapcsán.

Egy, az államszocialista korszak politikusainak médiareprezentációjával foglalkozó elemzés a mostani cikkünkben vizsgált időszakra vonatkozóan a teljes, 1957 és 1989 közötti korszakban jelentős mediasúlyal bíró Kádár János, valamint a két kapcsolódó miniszterelnök, Grósz Károly és Németh Miklós erőteljes mediabeli jelenlétén kívül, a külpolitikusok, ezen belül is a „technikai végrehajtók” sajtóban gyakori megjelenését mutatta ki. Mind Várkonyi Péter, mind Horn Gyula (de még a szovjet csapatkivonások tárgyalásait vezető Somogyi Ferenc külügyi államtitkár is) rendkívül gyakori szereplő volt a lapok címdalain.²² Az elemzés ugyanakkor a politikai frakciók erőviszonyainak változásához kapcsolódó, átrendeződési folyamatok mediabeli tükröződését is kimutatta: a Németh-kormány hivatali ideje alatt a korábban kevésbé jelentős mediasúlyal bíró Szűrös Mátyás, valamint Pozsgay Imre és Nyers Rezső is előtérbe kerültek.

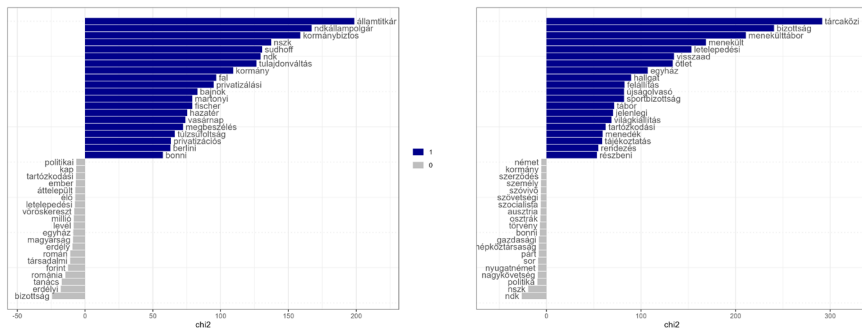
A leggyakrabban említett két szereplő a menekültügy két „technikai lebonyolítója”, Horn Gyula és Gál Zoltán. Hiányoznak a „reformerek”, mindenekelőtt az erdélyiekkel kapcsolatban (a politikatörténeti elemzések alapján ismert módon) erősen bevonódott Pozsgay Imre.²³ A lapok (illetve a központi lapirányítás) szándékát természetesen a cikkekben megjelenő, idézett politikusok személye alapján nem lehet egyértelműen értelmezni. Mindenesetre valószínűsíthető az a szándék, hogy a folyamatoknak csak a gyakorlati aspektusa, és az ahhoz kapcsolódó politikusok kerüljenek előtérbe, az ideológiai háttér és a párt ideológiái ne kötődjenek közvetlenül az alkalmasint kiszámíthatatlan, nem tervezhető kimenetelű külpolitikai folyamatokhoz. Vagy azért, mert ez ismertté tenné őket, ami a frakcióharcban előnyt jelentene számukra...

A kormány lapja több alkalommal részletes interjút is készített Gál Zoltánnal a menekültek helyzetéről. Lásd pl. *Magyar Hírlap*, 1988. június 17. 6; *Magyar Hírlap*, 1988. december 9. 5.

²¹ A külügyminisztert számos alkalommal idézik a lapok az NDK-ból érkezők helyzetével kapcsolatban. Az újságok címlapján szereplő 1989. szeptember 10–11-i határnyitás során is Horn Gyula nyilatkozatát idézik az első oldalon. Pl. *Népszava*, 1989. szeptember 11. 1.

²² Kiss – Ring, 2022

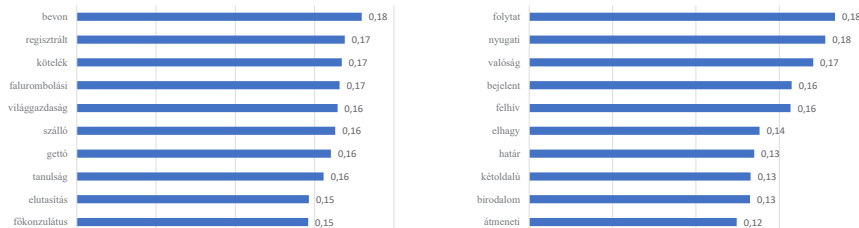
²³ A Pozsgay Imre nevét említő kevés cikk sem kormányzati álláspontot vagy politikai véleménynyilvánítást közvetít, hanem inkább csak háttérinformációkban, például mint egy jótékonsági popkoncertet szervező alapítvány kuratóriumi elnöke jelenik meg benne a reformirányt képviselő államminiszter. Lásd: *Népszava*, 1989. augusztus 17. 16.

8. ábra. Horn Gyula (baloldalon) és Gál Zoltán (jobboldalon) nevét tartalmazó és nem tartalmazó cikkek szignifikáns szógyakorisági különbségei

Érzelkelhető, hogy nem csupán ritkán jelennek meg a politikusok, de még a „ki-vitelezők”, a „felelősök” is szinte láthatatlanok a cikkekben, valamint a hozzájuk kapcsolódó kifejezések semmitmondóak, abban az értelemben, hogy nincsenek köztük sem politikai állítások, sem értéktartalmú kifejezések. Nem jelennek meg ezekben a szövegekben mások, mint a két menekültügy főbb technikai elemei.

A „Gál Zoltán” névelemnek a szókönyvetét a szóbeágyazás módszerével vizsgálva (9. ábra) sajátos, a romániai politikai eseményekre vonatkozó – zömmel negatív konnotációjú – szavak mellett találjuk, mint például a falurombolás, a gettó. A névelemhez szoros közelségben található szavak között vannak a letelepedéssel, illetve az ahhoz kapcsolódó tevékenységekkel kapcsolatos fogalmak (bevon, regisztrált, szálló, kötelék), valamint egy, a nemzetközi térre vonatkozó fogalomcsoport (világgazdaság, főkonzulátus) is.

9. ábra. A „Gál Zoltán” és „Horn Gyula” nevéhez legközelebb álló szavak (Itt és az alfejezet többi ábráján a számok az egyes szavaknak a vizsgált kifejezéstől való kosinus-távolságát mutatják egy vektortérben; értékük 0 és 1 között változhat.)

A „Horn Gyula” névelem szókönyvetének vizsgálata elsősorban a nemzetközi politikára, politikai térre vonatkozó szavak közelségét mutatja. Ez egyfelől Horn külügyminiszteri pozíciójából fakad, de azt a korábban már bemutatott sajátosságot

is jelzi, hogy a keletnémet menekültválság jelenségkörét, a hazai sajtó erőteljesen „külpolitikálva”, a magyar belpolitikával nem érintkezve mutatta be.²⁴

A narratívák érzelmi üzenetei

A korpusz cikkeinek modalitásvizsgálatát az úgynevezett szentimentelemzés módszerével végeztük el (részletesebben lásd a melléklet 6. blokkját)

A *szentimentelemzés* csak részben igazolta előzetes hipotézisünket. A keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek általános normalizált szentimentértéke +0,034, az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkeké +0,052 lett. Bár mindkét cikkcsoport szentimentértéke összességében pozitív, a két csoport közötti eltérés szignifikánsnak tekinthető. Az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek az eredmény szerint összességében pozitívabb hangvételűek, mint az NDK-ból érkezett menekültekkel foglalkozók. Az előbbiben a pozitív, utóbbi cikkcsoportban a negatív modalitású szavak gyakorisága nagyobb (az NDK alkorpuszban a negatív szavak aránya 4,5 százalék az erdélyi alkorpuszban 3,9 százalék a pozitív szavaké az NDK alkorpuszban 7,9 százalék az erdélyiben 9,2 százalék). Azt vártuk, hogy az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkekben az értéktelített, tehát pozitív vagy negatív modalitású szavak gyakorisága egyaránt nagyobb lesz. Az eredmények azonban azt mutatják, hogy míg a pozitív jelentésű szavak előfordulása csakugyan gyakoribb az erdélyi menekültekkel foglalkozó dokumentumokban, addig a negatív jelentésű szavak az NDK-menekültekkel foglalkozó cikkekben fordulnak elő nagyobb arányban.

Ez a jelenség a menekültekkel szembeni hozzáállás időbeli változásával is összefügg: az erdélyi menekültek érkezésének első évében a sajtóban még erősebben jelentek meg az együttérző, szolidáris hangok, azonban 1989 nyarától kezdve, az első menekülttáborok felállítását, majd telítődését követően egyre több félelmet, aggodalmat kifejező cikk látott napvilágot. A keletnémet menekültek jelentette kihívás pedig éppen abban az időszakban volt a csúcson, amikor a Magyarországra érkezőkkel, valamint a menekülthelyzet kezelésével szemben, egyre erőteljesebben szólalnak meg a kritikus hangok is. Másrészt fontos azt is figyelembe venni, hogy az elemzett cikkekben a pozitív, illetve negatív jelzők nem minden esetben magukra a menekültekre, vagy az érkezésük által teremtett helyzetre, kihívásokra vonatkoznak, hanem adott esetben például a romániai kisebbségek helyzetére, illetve a romániai emberi jogi helyzetre,²⁵ vagy éppen az NDK-menekültek esetében az eljövétel negatív okaira fókuszálnak.²⁶

²⁴ Az erdélyi menekültügy külpolitikai kontextusáról lásd pl. Horn Gyula nyilatkozatát: Magyarország és Románia közt nem lehet fegyveres konfliktus, *Népszava*, 1989. július 18.

²⁵ Az Emberi Jogok Nemzetközi Szövetségének jelentése. *Magyar Nemzet*, 1989. február 4. 8.

²⁶ Lásd pl: Elégedetlenség és csalódottság okozza a menekültáradatot az NDK-ból; Bonnól jelenti az MTI. *Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 16. 2.

Összességében megállapítható, hogy a pozitív tartalmú cikkek sok esetben kapcsolódnak az erdélyi menekültek segélyezését célzó kezdeményezésekhez,²⁷ a határon túli magyarok iránti felelősségvállalás kérdéséhez,²⁸ illetve az állam és az állammal együttműködő szervezetek (Magyar Vöröskereszt, egyházak) munkájának elismeréséhez.²⁹ A negatív hangú cikkekben ugyanakkor az „alternatív” szervezetek korlátozott keretek közt megjelenő nyilatkozataiban megfogalmazódnak a magyar állami szervek eljárásával kapcsolatos kritikák is, a román hatóságoknak történő visszaadások borzalmaival kapcsolatos hírek mellett.³⁰ A negatív cikkek visszatérő témája 1989 nyaratól a menekülttáborok, az átmeneti szállások zsúfoltsága³¹, illetve megjelenik bennük a magyar társadalom közönye vagy éppen növekvő ellenszenva a menekültek iránt.³²

A topikok szentimentértékeit összehasonlítva, szintén szignifikáns különbségeket találunk.³³ A keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek legpozitívabb témája (a „Bonni diplomácia, magyar–nyugatnémet kapcsolatok” topik, 0,044-es szentimentértékkal) csaknem azonos a legkevésbé pozitív erdélyi témakör („Költségvetés”, 0,037) érzelmi értékével. A keletnémet menekültekhez kapcsolódó diskurzus összességében visszafogottabb érzelmi tónusú, az erdélyi menekültekről szóló cikkek ugyanakkor pozitívabb narratív keretek között jelennek meg a sajtóban.

Az erdélyi korpusz legpozitívabb topikja – a fenti példákkal összhangban – a „Szolidaritás, segítő akciók” (+0,059, negatív cikkek aránya: 4,8 százalék), amit az „Állami szerepvállalás” topik követ (+0,052, negatív cikkek aránya: 9,9 százalék). A „kölségvetési” topik alacsonyabb pozitív értéke (+0,037) egy pragmatikusabb nézőpontra, a nagyobb negatív cikkarány (13,4 százalék) pedig a növekvő kétségek megjelenésére utal.

A leginkább pozitív érzelmi attitűd a szolidaritás és társadalmi támogatás tematikájához kapcsolódik, amely alátámasztja a korábban már azonosított morális és nemzeti keretet: az erdélyi menekültek diskurzusát jellemzően empatikus, pozitív tartalmak strukturálják. A negatív cikkek arányának alacsony volta (különösen

²⁷ Lásd pl: A szolidaritás muzsikája – koncert az erdélyi menekültekért, *Magyar Nemzet*, 1988. június 3. 4.

²⁸ A határon túli magyarokért felelősséggel tartozik a hazai politika, *Magyar Nemzet*, 1989. március 11. 1.

²⁹ Erdélyi menekültek a parlamentben, *Magyar Hírlap*, 1989. április 7. 1; A megyei és helyi tanácsok az erdélyi menekültekért, *Magyar Hírlap*, 1989. április 14. 4.

³⁰ MDF nyilatkozata a menekültek ügyében. *Magyar Nemzet*, 1989. január 4; SZDSZ, Menedék Bizottság: nyilatkozat az erdélyi menekültekről. *Magyar Nemzet*, 1989. január 7. 3; MDF gyulai szervezete: Tragikus események a magyar-román határon, *Magyar Nemzet*, 1989. január 9. 4.

³¹ Túlzásfolt debreceni szállás. *Népszabadság*, 1989. június 24; Elképesztő zsúfoltság a debreceni átmeneti szálláson. *Népszava*, 1989. július 29; Növekvő menekültáradat. Hely lenne... *Magyar Hírlap*, 1989. július 27. 6.

³² Az öngyilkosok figyelmeztetnek. *Magyar Hírlap*, 1989. június 30. 7.

³³ Az alacsony (40 alatti) elemszámú topikok esetében nem tartjuk relevánsnak a mélyebb elemzést.

a szolidaritás topik esetében) megerősíti a dominánsan támogató és azonosuló médiahozzaállást. A költségvetési topik esetében kritikus hangok is megjelennek, például a költségek, a finanszírozás vagy az intézményi hatékonyság kérdéseiben.

A keletnémet korpusz elemezhető topikjainak értékei: „Bonni diplomácia, magyar–nyugatnémet kapcsolatok” (+0,044, negatív cikkek aránya: 1,5 százalék), illetve „állami megoldáskeresés”: (+0,029, negatív cikkek aránya: 11,1 százalék). A keletnémet menekültválság médiabeli reprezentációja nem az érzelmi bevonódásra, hanem inkább a nemzetközi kapcsolatok, a diplomácia és az állami eljárások logikájára épült. A „bonni diplomácia” topik meglepően alacsony negatív aránya jelzi, hogy az ebben a témában megjelenő írások kifejezetten kiegyensúlyozott, elismerő hangvételűek, de a szentiment így is alacsonyabb, mint az erdélyi menekültekkel foglalkozó pozitív diskurzusoké. Az „állami megoldáskeresés” témában már magasabb a negatív arány, ezen a területen mérsékelt kritikus reflexiók is megjelentek a sajtóban – például a hatósági, politikai döntések, a nemzetközi együttműködések hatékonyságának megkérdőjelezése révén.

Az erdélyi menekültek esetében a diskurzus erősen emocionális, empátikus és identitásalapú, míg a keletnémet menekültek esetében a hangsúly a formális, politikai és külügyi racionalitáson van. A pozitív érzelmi attitűd sokkal erősebben érvényesül az erdélyi menekültválság reprezentációjában, ami a társadalmi azonosulás, közelség és nemzeti érintettség jeleként értelmezhető. A negatív tartalmak aránya topikonként is eltérő képet mutat: a kritika az erdélyi esetben leginkább az állami finanszírozási és intézményi aspektusokra, míg a keletnémet esetben az állami cselekvésformákra és a rendszerlogikára irányul.

A *szolidaritás* civil, egyházi, kormányzati és pártvezetői megnyilvánulásai a sajtóban töredezetten és ellentmondásokkal jelenik meg. Ennek fő oka a pártvezetés tanácstalansága és a nemzetközi reakcióktól való félelme, valamint a közigazgatás tétovázása volt, és kisebb részben a segítők körében a nehezen feltárható informalitás, a sajtó (ön)cenzúrája, továbbá a menekültügyi témában való ismerethiánya lehetett, a kutatás során készített interjúk is ezt támasztották alá. Ez pedig *több azonosságot, mint eltérést magyaráz a két alkorpusz cikkei között*. Ugyanakkor *határozott az eltérés az erdélyi magyarok szülőföldön maradására* vonatkozó nemzetstratégiai elv megjelenése miatt.

Az erősen átpolitizált és sokszor nagyon sok bizonytalanságot jelentő helyzeteket, illetve az ezek kezelésére törekvő, korábban a közigazgatásban gyakorlatlan és személyi kapcsolatoktól erősen függő intézményi megoldásokat mutatják be a következő interjúrészetek:

„Donáth László a Bocskai úti evangélikus plébánián szolgált. Megengedte az itteni egyházközség vezetője, hogy mi ott elkezdjünk tevékenykedni. Ez nagy plébánia, sok helyiséggel, és kaptunk egyet, ahol az érkezők várakozhattak, egy szobát, ahol kvázi berendeztük az irodát. Még kaptunk két helyiséget, ahol fogadhattuk az adományokat,

a ruhaneműt, ételt, ki mit hozott, és pillanatok alatt híre ment ennek. Tulajdonképpen ez egy információs szolgálat volt, a menekültek pedig egymásnak adják a híreket. Itt a már akkor évek óta Magyarországon élő barátaimmal Erdélyből, Mécs Imrével és két barátjával megszerveztük ezt a szolgálatot, minden nap reggel 9-től délután 4-ig voltunk a Fehérvári út sarkán lévő evangélikus hitközségnél. Oda ki volt írva, hogy Romániából menekültek...Harmati Béla püspök úr is áldását adta erre.nem voltak ezek az ügyek akkor nagyon formalizáltak, bizalmi elven alapult, ...személyes kapcsolatokon.”³⁴

„...a mai emberek azt gondolják, hogy önző szempont, hogy [a menekültek] ne a mi pénzünkön élősködjenek. Ilyen nem volt emlékeim szerint egyetlenegyszer sem, még egy pissenést sem hallottam, tehát föl se vetődött, hogy mi lesz akkor a mi forrásainkkal, a mi költségvetésünkkel, ez a mi pénzünk, ...hogyan fogunk elszámolni [a társadalombiztosítási pénzekkel] a románokkal, hiszen ott is biztosított emberek vannak. ... ha románok és magyarok együtt jöttek Erdélyből, együtt laktak, semmilyen megkülönböztetésre nem emlékszem. [...] a Németh kormány, Németh Miklós és Horn Gyula külügyminiszter, egyeztetve Gorbacsovékkal.... kimentek Kohl kancellárhoz, ...és döntés született, hogy nincs mese, őket nem fogjuk visszatoloncolni, miközben valami olyan megállapodás volt évtizedek óta, hogy egymás embereit vissza kellene toloncolni.”³⁵

„... próbáltuk helyre tenni a nagy nyilvánosság előtt a Vöröskeresztnek az NDK-s menekültügyben játszott szerepét, mert a korábbi évtizedekben kifelejtették a Vöröskeresztet. Úgy volt beállítva, hogy mindent a Máltai Szeretetszolgálat, meg az egyházak végeztek. Pedig ez nem felel meg a valóságnak”.³⁶

„...az új kisebbségpolitikai stratégia az '88 elején ...már nem változtatta meg, nem tudta megfékezni ezt a menekültáradatot, mert megdönthetetlennek és stabilnak tűnt a Ceaușescu rendszer... '88 januárjában még viszonylag kevesen jöttek, de már '88 szeptemberében napi 1000 határátlépő volt, és nagyon érdekes, hogy a határ Romániát otthagyók 67 százaléka illegálisan jött át, tehát a zöldhatáron...[...]sokáig a menekültkérdés kapcsán kettősség volt, mert a doktrína az volt – nem csak a párt részéről volt, az egyházak részéről is –, hogy a szülőföldön kéne boldogulni... Később ez bizonyos fokig fékező hatással volt a menekültek fogadására. Ez megjelent abban, hogy rövid időre kaptak letelepedési engedélyt, tartózkodási engedélyt. Tehát a szülőföldön való boldogulás doktrínája

³⁴ Interjú Törzsök Erika szociológussal, kisebbségpolitikai kutatóval, a Szabaddemokraták Szövetsége kisebbségpolitikai titkárságának egykori vezetőjével. Készítette: Neményi Mária, 2024. január 25.

³⁵ Interjú Bánfalvi István szociálpolitikussal, a Szociális és Egészségügyi Minisztérium korábbi államtitkárával, a Menekültügyi Tárcaközi Bizottság volt tagjával. Készítette: Neményi Mária, 2023. október 10.

³⁶ Interjú Kovács Andrással, a Magyar Vöröskereszt Menekültügyi szolgálatának alapítójával és volt vezetőjével. Készítette: Neményi Mária, 2023. október 17.

egészen fönmaradt 2010-ig.... gúzsba kötve kellett táncolnia a magyar vezetésnek, nemcsak akkor, utána is, a kilencvenes években is, és sok tekintetben még ma is. Ma sincsenek alkotmányos garanciák, sem Szlovákiában, sem Romániában, sem Ukrajnában, hogy ne legyen visszarendeződés a kisebbségek jogai területén.”³⁷

Összefoglalás

A kutatás egészére vonatkozó várakozásunk volt, hogy a menekültügy sajtóbeli megjelenésének feltárásával valójában a rendszerváltás egyik mozzanatához, magyarázatához vagy annak következményéhez jussunk közelebb. A rendszerváltás bonyolult, komplex folyamatáról és annak értelmezéséről, képeről számtalan politikatudományi és történelmi elemzés készült Magyarországon, a régióban és azon kívül.³⁸ Ugyanakkor a menekültügy csak sokkal később, utólag került bele abba a sorba, amely hozzájárult, vagy bizonyos fokig megjelenítette az állampárti rendszer békés átalakulását többpártivá, a sajtót többszólamúvá, a nemzeti-etnikai kapcsolatokat a szolidaritás révén is átélhetővé, az állami tulajdon hegemoniájából települési, céges és egyéb, vegyes tulajdonlást formálóvá.

Például Szabó Máté szerint a rendszerváltásnál „*ellenzéki Internacionáléről* beszélhetünk, amikor az ellenzék politikai gondolkodása Magyarországon és a keleti blokk egészében egyaránt, a megújuló posztkommunista politikai gondolkodás laboratóriumává válhatott”.³⁹ Az ellenzékiiség szerinte 1988. január 1-ig létezett, amikor legális politikai szervezeteket hozott létre, tüntetéseket szervezhetett jogi keretek között, és kalkulálható volt, hogy azokat mikor oszlatják fel, amikor már nem készültek állambiztonsági jelentések a tevékenységéről, tehát az ellenzéki gondolkodás ott ér véget, ahol a szamizdat átalakul nyilvános tömegsajtóvá, könyvkiadássá, és az ellenzéki politikai értékek megjelenhetnek a tömegkommunikációban és a tömegdemokráciában. A politikai kultúra rendszerváltása pedig 1989. június 16-a, Nagy Imre újratemetése. Vagyis kiemeli az ellenzék aktív szerepfelfogását, e szerep fontosságát a Magyarországon lezajlott rendszerváltás kapcsolatában.

A rendszerváltás történelmi egyedülállósága mellett – merthogy békésen, demokratikus választások révén ismerte el a szocializmus életképtelenségét – Bihari

³⁷ Interjú Tabajdi Csabával, kisebbségpolitikával foglalkozó szakértővel és egykori MSZMP KB munkatárssal, PACE, EP képviselővel. Készítette: Neményi Mária és Vajda Róza, 2024. február 9.

³⁸ Ezeket tekinti át például M. Takács Péter: A magyar demokratikus átmenet értelmezése – A rendszerváltás politikai és politikatudományi narratívái. *Jog-Állam-Politika*, 2025/2. 147–157.

³⁹ Szabó Máté: A szocializmus kritikája a magyar ellenzék irányzatainak gondolkodásában (1968–1988). *Politikatudományi Szemle*, 2008/1. 4–36. 14.

Mihály a gondokat is felsorolja.⁴⁰ Így leírja, hogy egyrészt a „*rendszer váltás aszinkronitása*” kiterjed a rendszerváltás politikai, gazdasági és kulturális-oktatáspolitikai szintjeire, másrészt „*robbanásszerűen fenyegető nemzetiségi probléma*” tört elő, amely abból eredhet, hogy a Szlovákia és Románia területein élő magyarok ellen felerősödni látszanak a sovinizta magyarellenes nacionalitás hangjai.

A kutatás során készített interjúkból is kiderül, hogy a menekültügyben résztvevők, szervezők, segítők sem egyformán tekintenek az erdélyi vagy/és a keletnémet menekültügy történetére, vajon a rendszerváltásban és a nyilvánosság korlátainak lebontásában mennyire volt jelentős az esemény.

„...határozottan meg vagyok győződve róla, hogy az NDK tábor vastagon hozzájárult a fal lebontásához és bizonyos szempontból a rendszerváltáshoz is nálunk. Mert ott elkezdődött valami...a társadalmi hangulat...benne volt a levegőben [...] Bár az NDK-sok körében elég nagy volt a félelem, meg a bizalmatlanság, egy konkrét példa: fölismertek egy Stasi ügynököt a zuhanyozóban Csillebércen, a táborban. Iszonyúan megverték, és engem hívtak, mert én voltam ügyeletes éjszaka este, hogy balhé van. Valaki fölismerte, végül kiraktuk a táborból. Ő meg leszaladt a Kozma atyához, ott kért menedéket, aki befogadta, és amikor vége volt a menekültügynek, Kozma atyát is feljelentette ez az ember. Az NDK hatóságok, a nagykövetségük tiltakozott, még jegyzéket is írtak, de Németh Miklós elutasította a tiltakozást.”⁴¹

„... a mélyben mozogtak a tektonikus lemezek, és földobták néha a látáv, és akkor hirtelen egy picit részen megváltoztatott dolgokat [...] ilyen volt a menekültügy is, mind német, mind román vonatkozásban, de hát nekünk jó kapcsolatunk volt a kelet-németekkel, nekem személyesen. Tehát az történt, hogy abban az esetben hirtelen Budapest nem csak nyitottá vált ’88–89-ben, hanem kicsit átvette Bécsnek a szerepét... A rendszerváltás után történt valami, aminek a lényege az, hogy hirtelen megnyíltak a kapuk. [...] életünkben a szabadságnak a legfőbb szimbóluma, megnyilvánulása, megvalósulása, az utazás.”⁴²

„egyetérttek a Földes Györggyel, a kiváló történésszel –, hogy az erdélyi menekültügy vagy a kisebbségpolitikai, vagy nevezzük nemzetpolitikai rendszerváltásnak – nem játszott meghatározó szerepet a rendszer lebontásában. Épp azért, mert ’88-ra az MSZMP, az akkori magyar kormány és a demokratikus ellenzék, meg a népi ellenzék között már

⁴⁰ Bihari Mihály: *Demokratikus út a szabadsághoz – Tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1990.

⁴¹ Interjú Somlay Gyulával, a polgári védelem, majd a Magyar Vöröskereszt volt munkatársával, később a Menekültügyi Hivatal helyi munkatársával. Készítette: Vajda Róza, 2023. október 25.

⁴² Interjú Ara-Kovács Attilával, külpolitikai szakértővel, EP képviselővel. Készítette: Neményi Mária, 2023. november 2.

nem volt koncepcionális vita... pedig a népi ellenzéknek ez egyik központi narratívája volt, egyik politikai eszköze az állampárttal szemben... kisebbségi ügyekben”.⁴³

Ilyen összefüggésben, a vizsgált korpuszok elemzése egyértelműen *eltérő diskurzuslogikákat mutat az erdélyi, illetve a keletnémet menekültválság sajtóbeli reprezentációjában*. A szóbeágyazási eljárásokkal végzett vizsgálatok alapján, az általános, állami szerephez kötődő kulcsszavak (mint az „állam”, „kormány”, „hatóság”) szókörnyezete az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek esetében jellemzően belpolitikai és társadalmi fogalmakkal társul (például „nemzeti”, „párt”, „egyház”). A keletnémet menekültekről szólva azonban a külpolitikai, diplomáciai vonatkozások kerülnek előtérbe („NSZK”, „berlini”, „ZDF”). Ez a különbség azt jelzi, hogy míg *az erdélyi menekültekkel kapcsolatos narratíva mélyebb társadalmi és identitáspolitikai beágyazottságot mutat, addig a keletnémet menekülteket érintő diskurzus inkább technokrata és külső nézőpontból* strukturált.

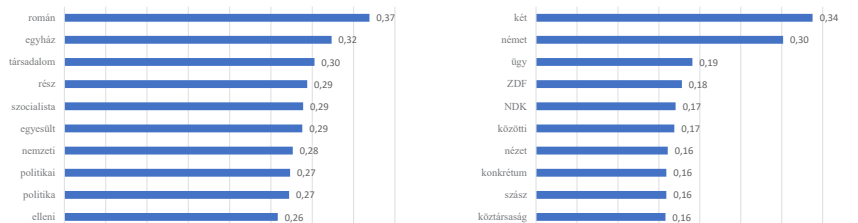
A „pozitív” és „negatív” érzelmi töltetű kifejezésekhez kapcsolódó, szóbeágyazási mintázatok is hasonló irányú különbségeket mutatnak. Az erdélyi korpuszban a „támogatás”, a „segítség” és a „humanitárius” szavak főként morális, közösségi és vallási kontextusban jelennek meg („egyház”, „társadalom”, „hit”), míg a keletnémetekről szóló anyagokban ezek technikai, gazdasági vagy politikai kifejezésekkel kapcsolódnak össze („gazdasági”, „szuverén”, „Honecker”). A negatív töltetű kifejezések (például „probléma”, „nehézség”, „félelem”) esetében is eltérő fókusz figyelhető meg: az erdélyiek esetében az érzelmi, közösségi aspektusok dominálnak, míg a keletnémet kontextusban inkább intézményi vagy geopolitikai elemekkel kapcsolódnak össze.

A szentimentelemzés eredményei megerősítik ezeket a tartalmi különbségeket. Az erdélyi menekültekkel kapcsolatos cikkek szentimentértékei lényegesen pozitívabbak – különösen a „szolidaritás” és „állami szerepvállalás” topikokban –, és a negatív hangvételű cikkek aránya is alacsonyabb. A keletnémet menekültekkel foglalkozó anyagok ezzel szemben érzelmileg jóval semlegesebbek, legpozitívabb topikjuk is csak a legkevésbé pozitív erdélyi témához mérhető. Ez a különbség arra utal, hogy *a két menekültválságot a sajtó eltérő társadalmi és politikai jelentémezőkbe ágyazta*: míg az erdélyi menekülteket a közösségi azonosulás és nemzeti felelősség narratívája keretezte, addig a keletnémet menekültek megítélése jóval inkább diplomáciai és geopolitikai perspektívából történt.

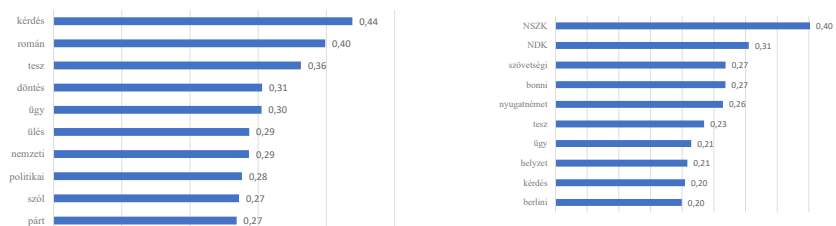
Az erdélyi menekültválságot a magyar sajtó egyértelműen belülről, társadalmilag és morálisan involváltan tematizálta, míg a keletnémet menekültek esete egy kívülálló, tárgyilagosabb és intézményi diskurzus formájában jelent meg. A különbségek a társadalmi azonosulás mértékében, a narratív keretekben és a nyelvi-asszociatív mezőkben egyaránt kimutathatók.

⁴³ Interjú Tabajdi Csabával, 2024.

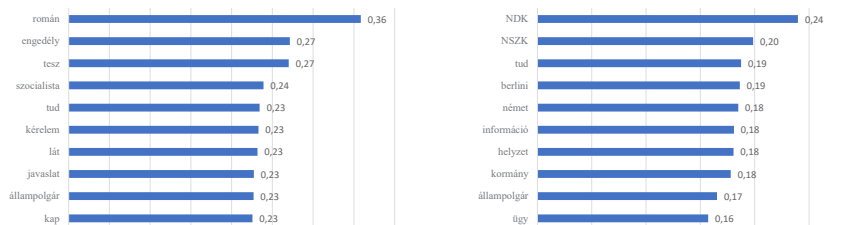
Függelék

F1. ábra. Az „állam” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a kelet-német (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben*

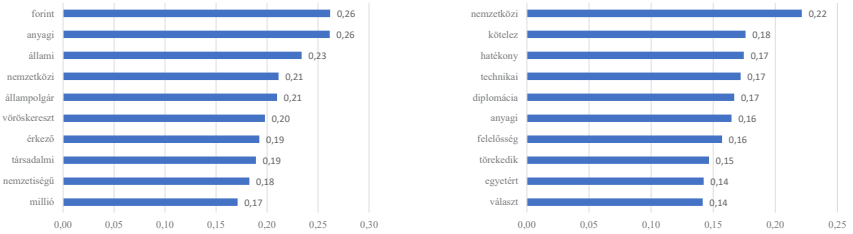

F2. ábra. A „kormány” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a kelet-német (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben

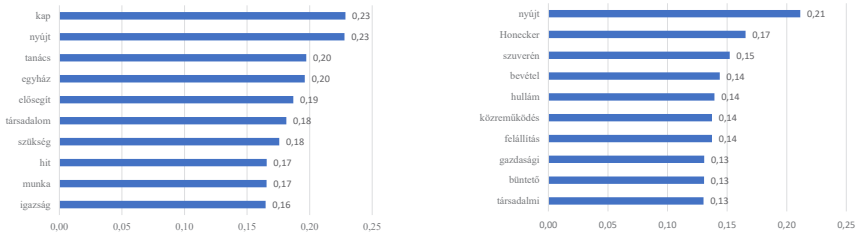

F3. ábra. A „hatóság” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a kelet-német (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben*

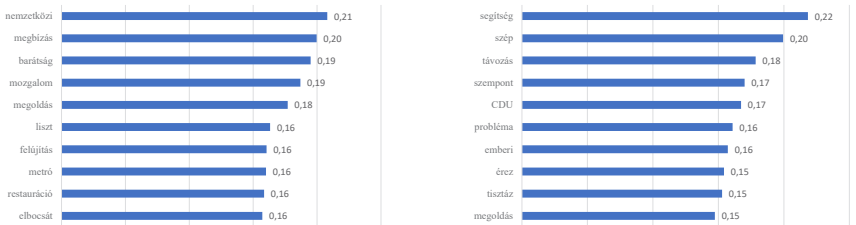
* Itt és az alfejezet többi ábráján a számok az egyes szavaknak a vizsgált kifejezéstől való cosinus-távolságát mutatják egy vektortérben; értékük 0 és 1 között változhat.

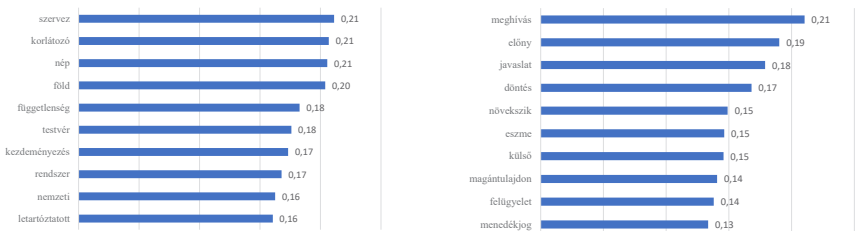
F4. ábra. A „támogatás” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben

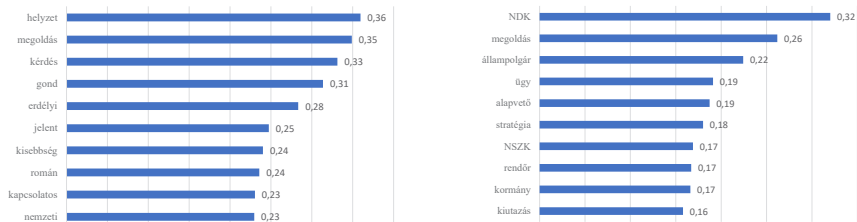
F5. ábra. A „segítés” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben*

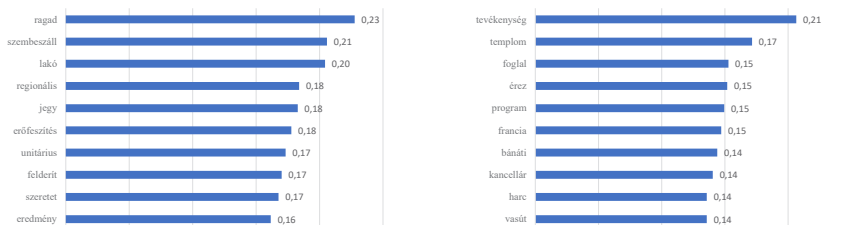
F6. ábra. A „humanitárius” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben*

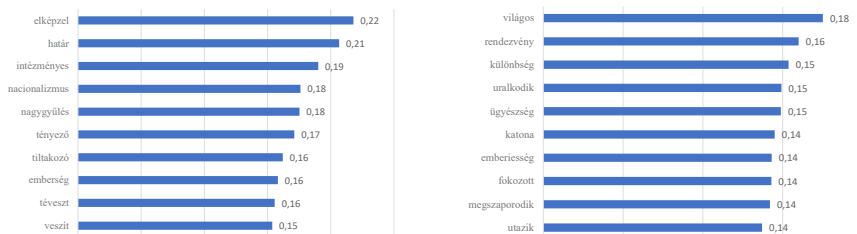
F7. ábra. A „szolidaritás” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben*

F8. ábra. A „*probléma*” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben*

F9. ábra. A „*nehézség*” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben*

F10. ábra. A „*félelem*” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben

1 sz. melléklet

A módszertan részletei

1) A munkához az Arcanum Digitális Tudománytár oldaláról letöltött pdf-álományokat használtuk fel, amelyeket először txt-formátumúra alakítottunk, majd szövegtisztítást hajtottunk végre rajtuk, tehát javítottuk a tévesen vagy hiányosan konvertált szavakat, karaktereket, eltávolítottuk a címeket, a leadeket és a szerzők nevét. Az alapvető szövegstatistikai vizsgálatok elvégzése előtt a standardizálhatóság érdekében a dokumentumok szavait az R nyílt forráskódú program felhasználásával lemmatizáltuk, azaz szótári alakra hoztuk. A következő lépésben a korpuszt „stopszavaztuk”, eltávolítottuk azokat a kifejezéseket, amelyek nem rendelkeznek tartalmi jelentéssel, például a kötőszavakat, névmásokat. A stopszavazáshoz az R program *tm*, *valamint HunMineR* programcsomagjában lévő, beépített magyar nyelvű stopszósótárakat használtuk. A lemmatizált szövegeket ezután egy metaadatokkal ellátott adatbázisba rendeztük.⁴⁴

2) A két csoportra bontás szólistáját a teljes korpuszon végzett szógyakorisági elemzés segítségével definiáltuk. A keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkeket a következő szólista segítségével válogattuk le: *ndk, nszk, bonn, kohl, honecker, keletnémet*; az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek a következő szólista mentén kerültek besorolásra: *erdély, erdélyi, román, románia, várad, nagyvárad, tőkés, lej, Ceaușescu, kolozsvár, háromszék, kovászna, korond*.

3) A topikmodellezés egy felügyelet nélküli tanulási eljárás, amely során az algoritmus a dokumentum jellemzői és a modell becslései alapján különböző kategóriákat hoz létre, majd ezekhez rendeli hozzá a szövegeket. Az általunk használt topikmodellezési módszer, a Látens Dirichlet-Allokáció (LDA) azon az alapfeltevésen nyugszik, hogy a teljes korpusz különböző témák keverékéből áll, és ezek a témák a szókincs valószínűségi eloszlásain keresztül írhatók le. Az LDA az egyes dokumentumokhoz topikszavakat rendel, a topikok azonosításához pedig a szavak közös előfordulásait elemzi a dokumentumokon belül. Az algoritmus működéséhez előzetesen meg kell határozni a keresett témák (vagy klaszterek) számát, ezt követően a szövegek szavaiból kiindulva az algoritmus meghatározza azokat a kulcsszavakat, amelyek valószínűségi eloszlása mentén a topikok körvonalazódnak. A modell által előállított topikok értelmezése és elnevezése ezt követően szakértői döntésen múlik; a modell bemutatja a topikot meghatározó egyedi szavak körét, ezek kontextualizálása révén értelmezhetjük az egyes topikokat.

⁴⁴ A szövegélőkészítéshez felhasznált R-programcsomagok a következők voltak: *readr, dplyr, stringr, readtext, lubridate, quanteda, HunMineR, stringr, tidy*.

Az igék eltávolítása bizonyos szövegtípusok esetében csökkentheti a nyelvtani zajt, így tartalmi szempontból relevánsabb topikok létrehozását segíti elő.⁴⁵ Tekintettel arra, hogy a szövegek nagy része kifejezetten hír jellegű, hivatalos szövegezésű, viszonylag rövidebb anyag volt, a lényeges témák kiemelése érdekében a topikmodellezési eljárás előtt az igék szövegekből való eltávolítása mellett döntöttünk.⁴⁶

4) Az LDA topikmodellezésnél az adjust relevance metric (vagy más néven lambda-paraméter) befolyásolja azt, hogy a vizualizáció (pl. LDAvis) hogyan rangsorolja a szavakat egy adott topik relevanciája alapján. Az LDAvis interaktív vizualizációs eszközben a lambda egy csúszka (általában 0–1 között), amely azt szabályozza, mennyire legyenek láthatóak a topik szavai a gyakoriság vagy a specifikusság alapján. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy ha a lambda értéke 1, akkor a vizualizáció csak a leggyakoribb szavakat mutatja a topikon belül (de ezek lehetnek általános, nem specifikus szavak is), ha pedig 0, akkor csak azokat a szavakat látjuk, amelyek a leginkább megkülönböztetik az adott topikot a többitől, ezek az úgynevezett specifikus vagy diszkriminatív szavak).

Elemzéshez, interpretációhoz a kisebb, 0,2 – 0,6 tartományon belüli lambda-érték a leginkább használható, mert az segít megérteni, mi teszi egyedivé az adott topikot. Munkánk során a 0,6 lambdaértéket választottuk, úgy ítéltük meg, hogy ez teszi a legkönnyebben interpretálhatóvá az egyes topikokat.

A szavak megjelenésének sorrendjét az ábrákon „relevanciaértékük” határozza meg, ami a topikon belüli előfordulási valószínűségük, a teljes korpuszon belüli gyakoriságuk, valamint a beállított paraméter függvénye. A sorrend összességében azt mutatja, hogy melyik szavak adják a legtöbb információt az adott topikról a kiválasztott lambdaérték mellett. Az ábráról leolvashatók azok a kifejezések is, amelyek az egyes topikokat leginkább meghatározzák – abban az értelemben, hogy miközben a topikon belül nagy számban fordulnak elő, gyakoriságuk a teljes korpuszon belül nem kiemelkedő, alkalmasint előfordulásuk döntően az adott topikhoz kapcsolódik.

5) A szóbeágyazás a topikmodellhez hasonlóan felügyelet nélküli tanulási eljárás, modellje neurális hálókon alapul, célja a szavak közötti szemantikai

⁴⁵ Fiona Martin and Mark Johnson. 2015. More Efficient Topic Modelling Through a Noun Only Approach. In Proceedings of the Australasian Language Technology Association Workshop 2015, pages 111–115, Parramatta, Australia; Kuang-hua Chen: Topic Identification in Discourse. 1995. arXiv:cmp-lg/9502029; Barna Ildikó – Knap Árpád: Analysis of the Thematic Structure and Discursive Framing in Articles about Trianon and the Holocaust in the Online Hungarian Press Using LDA Topic Modelling. Nationalities Papers (2022), 1–19.

⁴⁶ A szófajok meghatározásához és az igék eltávolításához az R program udpipe és tidyverse programcsomagjait használtuk. Az LDA topikmodellhez és a kapcsolódó vizualizációkhoz használt programcsomagok: tm, NLP, quanteda, tidytext, textmineR, tidyR, RTextTools, stringr, dplyr, ggplot2, quanteda.textplots, quanteda.textmodels, quanteda.textstats, plotly, lda, ldavis, topicmodels, Matrix, slam, htmlwidgets, servr, htmltools.

kapcsolatok megértése. A neurális háló a tanítási folyamat során előállítja a szavak vektorrepresentációját, egy sokdimenziós vektorteret, amelyben az egyes szavak távolsága alapján megállapítható, hogy azok milyen szemantikai viszonyban állnak egymással. Alkalmazott modellünk a GloVe (Global Vectors for Word Representation), amely a szöveg jellemzőit az egész szöveget jellemző együttes előfordulási gyakoriságok meghatározásával mutatja meg.

Az egyes szavakhoz legközelebb álló más szavakat a cosinus-hasonlóság alapján vizsgáltuk meg, a nagyobb cosinus-értékek a vektortéren belüli kisebb távolságot, tehát a szavak közti szorosabb kapcsolatot jelzik. Az egyes szavakat mind az erdélyi, mind a keletnémet menekült-alkorpuszban azonos eljárás mentén ágyaztuk be.

A két alkorpusz releváns kifejezéseinek megtalálásához alkalmazott elemzési módszerünk a TF-IDF modell (Term Frequency – Inverse Document Frequency) megadja, hogy egy-egy szó vagy kifejezés mennyire gyakran szerepel egy korpuszban, viszont kiszűrendő a kötőszavakat, töltelékszavakat, amelyek jellemzően minden dokumentumban előfordulnak, az abszolút gyakoriságot ellensúlyozza annak a számnak az inverzével, ahány dokumentumban az adott szó vagy kifejezés felbukkan.

Míg az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek esetében a TF/IDF modell a fentiek szerint értelmezett módon „releváns” bigramként azonosította az „emberi jog”, a „jogi kérdés”, a „tartózkodási engedély” vagy a „letelepedési alap” bigramokat, tehát a menekültkérdés jogi vetületével kapcsolatos fogalmakat, addig a keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek releváns bigramjai között inkább a kérdés politikai, biztonságpolitikai, diplomáciai aspektusára utaló szókapcsolatokat találunk: „szocialista ország”, „Varsói Szerződés”, „osztrák határ”, „magyar hatóság”, „budapesti nagykövetség”.

A szóbeágyazás elemzése során használt R programcsomagok a következők voltak: text2vec, quanteda, quanteda.textstats, readtext, readr, dplyr, tibble, stringr. 300 dimenziós vektorteret alkottunk, majd 10 körös iterációs folyamatot futtattunk a korpuszon.

6. Szentimentelemzés” alatt olyan automatizált szövegelemzési módszert értünk, amely egy-egy szöveg érzelmi töltetét igyekszik meghatározni. A módszer célja, hogy a szövegek alapján kiderüljön, milyen hangulat – például pozitív, negatív vagy semleges – jellemzi az adott forrást. A cikkeket szótáras módszerrel vizsgáljuk, az előre definiált pozitív és negatív szólisták segítségével a pozitív és a negatív modalitású szavak előfordulását vizsgáljuk meg az egyes dokumentumokban. Az elemzéshez a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont POLTEXT kutatócsoportja által készített szótárakat használtuk fel.⁴⁷ Az egyes dokumentumok eltérő hosszúsága (tokenszáma) miatt a dokumentumok szentimentértékeit

⁴⁷ Ring, O., – Szabó, M. – K., Guba, C. *et al.*: Approaches to sentiment analysis of Hungarian political news at the sentence level. *Lang Resources & Evaluation*, 58. 2024. 1233–1261

normalizáltuk, tehát a szótáras vizsgálat során talált pozitív és negatív szavak számát, valamint az ezekből számított szentimentértékeket elosztottuk az adott dokumentum szavainak (tokenjeinek) számával.

2 sz. melléklet

A tanulmányban említett politikusok és szerepük a vizsgált időszakban

- GÁL ZOLTÁN dr.: az MSZMP Központi Bizottsága közigazgatási és adminisztratív osztályának politikai munkatársa 1974–1981 között, majd a közigazgatási alosztály vezetője lett 1981–87 között, 1987-től belügyminiszter-helyettes – e minőségében a Menekültügyi Tárcaközi Bizottság vezetője (1987–89), majd 1989-ben belügyminisztériumi államtitkár.
- GRÓSZ KÁROLY: 1961-től az MSZMP Központi Bizottság agitációs és propaganda-osztályának munkatársa, majd a Magyar Rádió és Televízió párttitkára, 1974-től az MSZMP KB agitációs és propaganda osztályának a vezetője, 1979–1984 között a BAZ megyei pártbizottságot vezette, 1980-tól az MSZMP KB tagja, 1984–1987 között a budapesti pártbizottság első titkára, 1985-től bekerült az MSZMP KB Politikai Bizottságába, 1988 decemberétől irányítja az ekkor felállított Nemzetközi, Jogi és Közigazgatás-politikai Bizottságot. 1988. május 22-től az MSZMP főtitkára. 1987. június 25-én megválasztották a Minisztertanács elnökévé, meghirdeti a reformot/pluralizmust a szocializmuson/egypárti rendszeren belül. 1988. augusztus 28-án Aradon találkozik Nicolae Ceaușescu román vezetővel: a tárgyalásokon napirendre akarta venni a tervezett erdélyi falurombolás (szisztematizálás) ügyét és a nemzetiségi kérdést, de a találkozó teljesen eredménytelen volt. 1988. november 24-én lemond a miniszterelnöki posztról, utódja Németh Miklós.
- HORN GYULA: 1969–1985 között az MSZMP Központi Bizottság munkatársa, osztályvezetője. 1985-ben a Külügyminisztérium államtitkára lett, 1989. május 10. és 1990. május 23. között külügyminiszter Németh Miklós kormányában. 1987–88-ban a Minisztertanács nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal foglalkozó bizottságának is a tagja. 1989-ben az MSZP egyik alapítója, az Országos Elnökség tagja, 1990–1998 között a párt alelnöke. 1990-től 2010-ig volt tagja az Országgyűlésnek, 1993. januári lemondásáig a külügyi bizottság elnöke. Az osztrák-magyar határon a műszaki határzár (vasfüggöny) lebontását 1989. június 27-én az osztrák külügyminiszterrel együtt nyilvánosan kezdi meg, 1989. szeptember 11-én bejelenti, hogy az országban tartózkodó, mintegy hatvanezer keletnémet állampolgár vízum nélkül távozhat Ausztria felé.
- HORVÁTH ISTVÁN: 1983–84-ben nagykövet Hágában, 1984–1991 között Bonnban/Berlinben, majd 2003–2010 között Bécsben. 1989 augusztusában a gymmichi kastélyban tartott titkos találkozón a magyar delegáció tagjaként közölte Helmut Kohl kancellárral, hogy Magyarország megnyitja a határt a keletnémetek számára.

KÁDÁR JÁNOS: 1958-tól 1989. július 9-ig országgyűlési képviselő, közben 1965-től a kollektív államfői testület (Elnöki Tanács) tagja. Pártvezetői funkciója szerint, 1957–1985 között az MSZMP KB első titkára, majd 1988. május 22-ig főtitkára. 1988. május 22.–1989. május 8-ig az MSZMP elnöke, már érdemi hatalom és befolyás nélkül.

NAGY KÁROLY dr: a rendőrség különböző szervezeti egységeinél szolgált 1990-ig. 1987-ben kinevezték a BM Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatala vezetőjévé, 1989-ben az ORFK Igazgatásrendészeti Csoportfőnökség vezetője lett. 1991–1995 között a Belügyminisztérium Rendészeti főosztályát vezette.

NÉMETH MIKLÓS: 1981–1988 között az MSZMP Központi Bizottsága Gazdaságpolitikai Osztályának, Közgazdasági Munkaközösségének a vezetője, majd a Központi Bizottság gazdaságpolitikai titkára, 1988–1989 júniusáig a KB Politikai Bizottságának tagja. 1988–1991 között országgyűlési képviselő. A minisztertanács elnöke 1988. november 24. és 1989. október 23. között, majd a Köztársaság kikiáltásával ideiglenes miniszterelnök 1990. május 23-ig.

POZSGAY IMRE: 1980-tól 1989-ig az MSZMP Központi bizottsága, az Agitációs és Propaganda Bizottsága, a Politikai Bizottság tagja. 1982–1988 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára. Az utódpart, az MSZP alelnöke 1990-ben, majd 1991-ben saját pártot alapít (Nemzeti Demokrata Szövetség). Állami vezetőként 1975–76-ban kulturális miniszterhelyettes, majd miniszter 1976–1982 között, 1988-tól 1990. május 23-ig tárca nélküli miniszter (államminiszter).

SZÜRÖS MÁTYÁS: 1975–1978 között berlini, 1978–1982 között moszkvai nagykövet. 1978–1989 között az MSZMP Központi Bizottság tagja, 1982–1983 között a Külügyi osztályának vezetője, a párt reformkommunista szárnyának egyik képviselője volt. Országgyűlési képviselő 1985–2002 között, 1989. március 10-én az Országgyűlés elnökévé választották, és e minőségében látta el az ideiglenes köztársasági elnöki feladatokat 1989. október 23. és 1990. május 3. között. 1994–2002 között az IPU magyar nemzeti csoportjának a vezetője volt.

1988. január 25-én a Kossuth Rádióban, a hallgatók nemzetközi témájú kérdéseire válaszolt, és egyebek között ezt a kijelentést tette:

„Egyértelműen le kell szögeznünk, hogy a határainkon kívül élő magyar nemzetiség, főleg a Kárpát-medencében élő magyarság, a magyar nemzet részét képezi. Joggal elvárhatják, hogy Magyarország minden körülmények között felelősséget érezzen értük, és kellő határozottsággal szóvá tegye hátrányos megkülönböztetéseiket. Nemzetközi kapcsolatai alakításában is tekintettel legyen rájuk, érvényesítse az ő érdekeiket.”⁴⁸

⁴⁸ Szűrös Mátyás interjúja a Magyar Rádió Rádiónapló című műsorában (1988. 01. 25.). In: Tabajdi Csaba (szerk.): *Mérleg és számvetés. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdete*. Budapest, Codex Print, 2001. 55–61. 56.

Ez a nyilatkozat fordulatot hozott az erdélyi menekültek ügyében is.

VÁRKONYI PÉTER: A Külügyminisztériumban volt 1969–1980 között miniszterhelyettes, majd államtitkár. 1980-ban a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnöke. 1980–1982 között a Népszabadság főszerkesztője, 1982–1983 között az MSZMP Központi Bizottság titkára volt. Külügyminiszter 1983–1989 májusa között, közben 1985-től országgyűlési képviselő, majd 1989–90-ben washingtoni nagykövetségként tevékenykedett.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ágh Attila: Tézisek a tömegtájékoztatás reformjához. *JEL-KÉP*, 1988/2. 17–27.
- Bihari Mihály: *Demokratikus út a szabadsághoz – Tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1990.
- Chuan, Kuang-hua: *Topic Identification in Discourse*. 1995. arXiv:cmp-lg/9502029;
- Barna Ildikó – Knap Árpád: Analysis of the Thematic Structure and Discursive Framing in Articles about Trianon and the Holocaust in the Online Hungarian Press Using LDA Topic Modelling. *Nationalities Papers*, 2022.
- Czakó Ágnes – Sik Endre: A „megszemélyesült” szervezetközi csereügyletekről – a mezőgazdasági nagyüzemek példáján. *Közgazdasági Szemle*, 1987/12. 489–495. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a752.pdf> (Utolsó letöltés: 2025. november 5.)
- Gálík Mihály: Ütemkésésben. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a nyilvánosság reformja az 1980-as évek végén. *JEL-KÉP*, 2020/3. 35–44.
- Kaszás Veronika: A Magyar Vöröskereszt szerepe az 1988–89. évi erdélyi menekültek helyzetének rendezésében, *Comitatus*, 209. 2012. 94–106.
- Katsenelinboigen, Aron: Coloured markets in the Soviet Union. *Europe-Asia Studies*, vol. 29 (1), 1977. 62–85.
- Kiss László – Ring Orsolya: A Kádár-korszak „arcai”. Magyar politikusok média-reprezentációja 1957 és 1989/90 között. *Politikatudományi Szemle*, 2022 /4. 78–102.
- Martin, Fiona – Johnson, Mark: More Efficient Topic Modelling Through a Noun Only Approach. In: *Proceedings of the Australasian Language Technology Association Workshop 2015*. Australia: Parramatta, 2015. 111–115.
- M. Takács Péter: A magyar demokratikus átmenet értelmezése – A rendszerváltás politikai és politikatudományi narratívái. *Jog-Állam-Politika*, 2025/2. 147–157.
- Révész Sándor: A Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) és a rendszer. *JEL-KÉP*, 2020/3. 3–10.
- Ring, O., – Szabó, M. – .K., Guba, C. *et al.* Approaches to sentiment analysis of Hungarian political news at the sentence level. *Lang Resources & Evaluation*, 58. 2024. 1233–1261.

- Sik Endre: Az erdélyi menekültekkel foglalkozó szociális intézményrendszeréről. *Mozgó Világ*, 1989/12. 31–45.
- Szabó Máté: A szocializmus kritikája a magyar ellenzék irányzatainak gondolkodásában (1968–1988). *Politikatudományi Szemle*, 2008/1. 4–36.
- Tóth Pál Péter: Népeségmozgások Magyarországon a XIX. és XX. században. In: Lukács Éva – Király Miklós (szerk.): *Migráció és Európai Unió*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 19–42.

HIVATKOZOTT INTERJÚK

- Interjú Ara-Kovács Attilával, külpolitikai szakértővel, EP képviselővel. Készítette: Neményi Mária, 2023. november 2.
- Interjú Bánfalvi István szociálpolitikussal, a Szociális és Egészségügyi Minisztérium korábbi államtitkárával, a Menekültügyi Tárcaközi Bizottság volt tagjával. Készítette: Neményi Mária, 2023. október 10.
- Interjú Kovács Andrással, a Magyar Vöröskereszt Menekültügyi szolgálatának alapítójával és volt vezetőjével. Készítette: Neményi Mária, 2023. október 17.
- Interjú Somlay Gyulával, a polgári védelem, majd a Magyar Vöröskereszt volt munkatársával, később a Menekültügyi Hivatal helyi munkatársával. Készítette: Vajda Róza, 2023. október 25.
- Interjú Tabajdi Csabával, kisebbségpolitikával foglalkozó szakértővel és egykori MSZMP KB munkatárssal, PACE, EP képviselővel. Készítette: Neményi Mária és Vajda Róza, 2024. február 9.
- Interjú Törzsök Erika szociológussal, kisebbségpolitikai kutatóval, a Szabaddemokraták Szövetsége kisebbségpolitikai titkárságának egykori vezetőjével. Készítette: Neményi Mária, 2024. január 25.
- Szűrös Mátyás interjúja a Magyar Rádió Rádiónapló című műsorában (1988. 01. 25.). In: Tabajdi Csaba (szerk.): *Mérleg és számvetés. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdete*. Budapest: Codex Print, 2001. 55–61. 56.